

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Martina Víšková

Architektura zámku Nelahozeves

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Magdaléna Hamsíková

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Architektura zámku Nelahozeves napsal/a samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužil/a k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 28. června 2011

Martina Víšková

Bibliografická citace

Architektura zámku Nelahozeves [rukopis] : bakalářská práce / Martina Víšková ; vedoucí práce: Magdaléna Hamsíková. -- Praha, 2011. -- 81 s.

Anotace

První kapitola bakalářské práce „Architektura zámku Nelahozeves“ uvádí do historických a kulturních souvislostí a věnuje se také podrobněji Florianu Griespekovi, stavebníkovi nelahozevského zámku. Dále se píše o jeho dřívější stavbě zámku v Kaceřově, se kterým má objekt mého zájmu některé souvislosti a včleněna je i zmínka o pevnostním stavitelství. Následuje samotné jádro práce, kapitola o zámku v Nelahozevsi. Po obecném úvodu a historii obce je uveden výčet majitelů a poněkud složitější problematika postupu stavby. Poměrně obsáhlá část se věnuje popisu a rozboru architektury s důrazem na knižní předlohy Sebastiana Serlia. Stručně jsou zmíněny také souvislosti s italskými a českými stavbami. Poslední kapitola řeší nelehkou otázku autorství nelahozevského zámku a ukončuje ji celkové zhodnocení stavby.

Klíčová slova

architektura 16. století, Florian Griespek z Griespachu, Nelahozeves, renesance

Abstract

The first chapter of the bachelor thesis „The architecture of Nelahozeves Castle“ introduces historical and cultural context and also pays attention in detail to Florian Griespek, the builder of Nelahozeves Castle. In addition, it mentions his earlier construction of the castle in Kaceřov with which the object of my interest has some links. A reference to fortress architecture is also incorporated. This is followed by the main part of the work, the chapter on Nelahozeves Castle. After a general introduction and history of the village, a list of owners and somewhat complicated issue of construction process are presented. A relatively extensive section is devoted to the description and analysis of architecture with an emphasis on the books by Sebastiano Serlio. Links to the Italian and Czech buildings are also briefly mentioned. The last chapter addresses the difficult question of Nelahozeves Castle authorship and is concluded with an overall assessment of the building.

Keywords

architecture of the 16th century, Florian Griespek of Griespach, Nelahozeves, renaissance

Počet znaků (včetně mezer): 105 542

Poděkování

Děkuji za milé a ochotné vedení, rady a podněty Mgr. Magdaléně Hamsíkové. Za pomoc a podporu děkuji svým rodičům.

Obsah

Úvod.....	7
Přehled literatury.....	8
1. Florian Griespek z Griespachu – stavebník zámku v Nelahozevsi a zakladatel české větve rodu Griespeků.....	12
2. Zámek Kaceřov.....	18
2.1 Obecný vývoj pevnostního stavitelství v 15. a 16. století ve vztahu ke Kaceřovu.....	22
3. Zámek v Nelahozevsi.....	24
3.1 Majitelé zámku a jeho historie.....	25
3.2 Architektura zámku Nelahozeves.....	28
3.2.1 Postup stavby.....	29
3.3 Popis stavby a její rozbor.....	31
3.3.1 Východní křídlo.....	31
3.3.2 Severní křídlo.....	34
3.3.3 Západní křídlo.....	39
3.3.4 Jižní zeď.....	41
3.4 Argumenty k postupu stavby.....	42
3.4.1 Dispozice zámku.....	44
4. Architekt stavby.....	45
4.1 Zhodnocení zámku v Nelahozevsi.....	48
Závěr.....	50
Obrazová příloha.....	51
Seznam vyobrazení.....	76
Seznam použité literatury a pramenů.....	79

Úvod

V úvodu své bakalářské práce o renesančním zámku v Nelahozevsi se především zmíním o jejím účelu a způsobu, jakým jsem postupovala. Téma bylo již dříve zkoumáno, poznatky se vyvíjely a někdy došlo také na rozdílné názory. Příčinou je jistě absence pramenů. Snažila jsem se tedy shrnout dosavadní poznání, utřídit jej a pokud to bylo v mých silách, podložit a zdůvodnit názory jevící se jako správné oproti jiným. Za důležité pokládám vyhledání předloh ze Serliových knih. Na souvislosti už bylo sice poukázáno (někdy i na konkrétní příklady), avšak není mi známo, že by byla tato vyobrazení publikována v souvislosti s architekturou nelahozeveskou. A to je výhodou této práce, že bylo možné zařadit knižní vzory přímo do obrazové přílohy.

Stavba vznikala v době historických, kulturních a náboženských změn, proto je první kapitola zaměřena spíše historicky a věnuje se také podrobněji Florianu Griespekovi, stavebníkovi nelahozevského zámku. Dále se píše o jeho dřívější stavbě, zámku v Kaceřově, se kterým má stavba mého zájmu některé souvislosti a včleněna je i zmínka o pevnostním stavitelství. Následuje samotné jádro práce, kapitola o zámku v Nelahozevsi. Po obecném úvodu a historii obce je uveden výčet majitelů a poněkud složitější problematika postupu stavby. Poměrně obsáhlá část se věnuje popisu a rozboru architektury s důrazem na již zmiňované serliovské předlohy. Obdobné stavby v Itálii jsou zmiňované spíše okrajově. Zde by bylo možné širší pojetí, avšak domnívám se, že pro ukázkou vývoje v zahraničí a srovnání s naším stupněm je to postačující. Poslední kapitola řeší nelehkou otázku autorství nelahozevského zámku a ukončuje ji celkové zhodnocení.

Snažila jsem se tedy vnímat a podat tuto stavbu v kulturně historických souvislostech, ale také věnovat dostatečnou pozornost architektuře jako takové, jejímu složení i jednotlivým prvkům a článkům.

Přehled literatury

Literatura je v přehledu rozčleněna tematicky a následně řazena chronologicky. Pokud měla některá publikace více vydání, je zařazena podle roku, ve kterém byla vydaná poprvé.

Florian Griespek, Griespekové

Hlavně této oblasti bylo v minulosti věnováno hodně pozornosti. Literatura zde zmíněná je charakteru převážně historického, výjimečně obsahuje i uměleckohistorické kratší části věnující se zámku v Kaceřově či v Nelahozevsi a jiným Griespekovým stavbám.

Autorem hesla *Gryspek z Gryspachu* v desátém díle *Ottova slovníku naučného* je Martin Kolář. Věnoval se zejména zakladateli české větve tohoto rodu, Florianovi, genealogii rodu a dělení majetku po smrti Floriana. Heslo obsahuje také popis rodového erbu.¹ Vyčerpávajícím způsobem pojednal o dané problematice poprvé roku 1901 (další vydání 1909, 1924) Jan Dyk. V úvodu zmínil literaturu, z které bylo čerpáno, následuje výčet Florianova majetku a jeho dělení mezi syny. Potomkům zakladatele byla také věnována větší pozornost.²

Z archivních pramenů citoval Václav Kočka, ne však ve všech případech, a tak se zdá, že se dopustil řady nepřesností. Kromě již zmíněného u předešlých autorů, nalezneme v jeho knize také zmínku o úřadech a funkcích Floriana Griespeka a také o zámku v Kaceřově.³

Obsáhlý sborník, který vznikl v souvislosti se seminářem konaným v Mariánské Týnici roku 1997, zahrnuje řadu příspěvků týkajících se Griespeků i jejich staveb.⁴ Upozorním pouze na některé, řazené jsou podle uspořádání ve sborníku. Václav Bůžek se věnoval zejména majetku Floriana a jeho vztahu ke králi Ferdinandovi I.⁵ Celkové shrnutí přinesl Otakar Vinař a znaku Griespeků byl věnován příspěvek Pavla Pokorného.⁶ Jako schopného hospodáře hlavně ve vztahu ke Kaceřovu představil Griespeka Karel Jindřich.⁷ O renesanci v Čechách, dvorském okruhu a zahraničních vlivech psal Jiří Kropáček.⁸ Zejména na základě starých grafik ukázal Jiří Fák postupné chátrání kaceřovského zámku

¹ KOLÁŘ 1896.

² DYK 1909.

³ KOČKA 1930.

⁴ Gryspekové a předbělohorská šlechta.

⁵ BŮŽEK 1998.

⁶ VINAŘ 1998, POKORNÝ 1998.

⁷ JINDŘICH 1998.

⁸ KROPÁČEK 1998.

a gryspekovskému epitafu v rodinném mauzoleu v kostele sv. Petra a Pavla v Kralovicích se věnovala Irena Bukačová.⁹

Kompletně zpracoval téma Floriana Griespeka Jan Racek, který přispěl mnoha svými články do *Středočeského vlastivědného sborníku* nebo též do *Vlastivědného sborníku Kralupska*. Psal jak o genealogii rodu, o majetku, jeho dělení a konfiskacích, tak o vzdělání synů a dotkl se také gryspekovských staveb.¹⁰

K pětistému výročí od narození Floriana Griespeka napsal článek Petr Kolář. Důležitým přínosem je přehled dosavadní literatury související s Florianem (Předchozího zde jmenovaného autora však neuvedl), dále porovnání dosavadních názorů, Floriana vyzdvihl jako podporovatele humanistů a literátů a věnoval se ve stručnosti též kaceřovskému a nelahozevskému zámku.¹¹

Kaceřovský zámek

Pokud se některá literatura zabývala zámek v Kaceřově i v Nelahozevsi, pak je zařazena až v oddíle následujícím, s ohledem na téma této bakalářské práce.

Stručně popsal kaceřovský zámek roku 1905 (první vydání) August Sedláček. Uvedl také jeho vlastníky následující po Florianovi Griespekovi.¹²

Jan Fák se věnoval ve svém článku zejména opevnění zámku, obecnému vývoji pevnostního stavitelství a taktéž popisu stavby v Kaceřově.¹³

Své studium památkové péče zakončil Petr Kolář prací o kaceřovském zámku. Zhuštěné informace o historii, stavebním vývoji a současném stavu doprovází bohatá barevná obrazová příloha. Je škoda, že práce neobsahuje poznámkový aparát s citacemi.¹⁴

Eva Kamenická zahájila svým příspěvkem o archeologických nálezích na zámku v Kaceřově zájem o tvrz, která zde původně stála.¹⁵ Navázal na ni Milan Novobilský a později došlo ještě k rozšíření jeho textu za spoluúčasti Petra Rožmberského. Zabývali se rozsahem původní tvrze, jejím začleněním do novostavby zámku a gotickou věží, která zde stála ještě v 19. století. Zámek však začlenili do širších souvislostí, jak vypadá stavba v současnosti, jací majitelé se zde nacházeli a snažili se částečně také zhodnotit starší literaturu.¹⁶

⁹ FÁK 1998, BUKAČOVÁ 1998.

¹⁰ RACEK 2000a, 2000b, 2001, 2002a, 2002b.

¹¹ KOLÁŘ 2009.

¹² SEDLÁČEK 1998.

¹³ FÁK 1993.

¹⁴ KOLÁŘ 1999.

¹⁵ KAMENICKÁ 2005.

¹⁶ NOVOBILSKÝ 2006, ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007.

Nelahozevský zámek

Zámek v Nelahozevsi se zabývalo již více autorů, avšak skutečně obsáhlá monografie prozatím nevznikla. Většinou se lze setkat spíše s drobnějšími umělecko-historickými pracemi, a to zhruba do devadesátých let 20. století. Poté vznikaly zejména práce charakteru turistické či popularizační literatury, kterou zde však neuvádím, pokud nepřinesla nějaké významnější poznatky.

Jednou ze staveb, kterou popisuje Ferdinand Břetislav Mikovec, je také zámek v Nelahozevsi. Pravděpodobně jej osobně navštívil a popsal kromě vnějšku také interiéry. Věnoval se též rodu Griespeků, zejména Florianovi a Blažejovi. Nezapomněl také okomentovat špatný stav zámku v jeho době.¹⁷ Z textu F. B. Mikovce vyšel August Sedláček, doplnil přehled vlastníků zámku a četná vyobrazení.¹⁸

Příslušná část věnovaná Nelahozevsi v soupise památek Ferdinanda Velce začíná přehledem literatury, pokračuje historií obce (tehdy vsi), popisem zámku i s jeho interiéry a stručně i sgrafity. Významný je první pokus určit postup stavby zámku.¹⁹

Obsáhleji pojednala o Nelahozevsi, Kaceřově a stavbách na Pražském hradě spojených s osobou Bonifáce Wolmuta Olga Frejková. Ke všem stavbám uvedla přehled literatury, archivní prameny a analogie s Itálií. Zabývala se též provázaností těchto staveb a jejich vztahu k A. Palladiovi a antickým památkám. Zkoumala též vlivy z Vídně a Německa. Veškeré texty jsou opatřeny citačním a poznámkovým aparátem.²⁰

Stručným, avšak kritickým a výstižným článkem o zámku v Nelahozevsi přispěla Viktorie Wachsmannová do publikace zabývající se obcí jako takovou. Neopomenula zmínit základní informace o Florianovi, stavbu popsala a věnovala se také jejímu stavebnímu postupu.²¹

Souborná kniha Evy Šamánkové zabývající se renesanční architekturou u nás obsahuje kapitolu s názvem *Práce Paola della Stella a Bonifáce Wohlmuta. Kaceřov a Nelahozeves*. Název leccos napovídá, u nelahozevského zámku řešila autorka stavební postup a detailně se zabývala především arkádou severního křídla. Kapitola se věnuje též kostelu sv. Petra a Pavla v Kralovicích a jiné kapitoly této knihy pojednávají o zahraničních vlivech na českou renesanci.²² Recenzi na tuto knihu napsala do časopisu

¹⁷ MIKOVEC 1860.

¹⁸ SEDLÁČEK 1996, První vydání z roku 1891.

¹⁹ VELC 1904.

²⁰ FREJKOVÁ 1941.

²¹ WACHSMANNOVÁ 1951.

²² ŠAMÁNKOVÁ 1961.

Umění Jarmila Krčálová, kde se mimo jiné zabývala také postupem stavby v Nelahozevsi.²³

Jan Białostocki se ve své knize věnoval renesančnímu umění ve východní Evropě (v Maďarsku, Čechách a Polsku), krátce ze zmínil o zámku v Kaceřově i v Nelahozevsi a psal také o stavbách dvorské huti.²⁴

V době, kdy byl zámek ve vlastnictví státu a proběhly četné opravy a restaurátorské zásahy, byl proveden stavebně historický a architektonický průzkum pod vedením Kláry Fischerové a Pavla Mošťáka.²⁵

Nejpodrobnějšího monografického zpracování v brožované formě se zámek v Nelahozevsi dočkal od Miloslava Vlka. Zahrnuta je osoba stavebníka zámku, historický a umělecký vývoj, popis včetně sgrafit a interiérů, autorství stavby a její obnova probíhající od šedesátých let. Monografie je provázena také řadou vyobrazení přímo v textu.²⁶

Shrnutí problematiky přinesla ve své stati pro kolektivní práci *Dějiny českého výtvarného umění II/1* Jarmila Krčálová. Stavbu zasadila také do italských kontextů a hledala analogie v Čechách a na Moravě. Zabývala se otázkou architekta a architektonických spisů.²⁷

V podstatě opakováním dřívější verze monografie Miloslava Vlka je jeho pozdější práce, která však bohužel byla zestručněna namísto rozšíření.²⁸

Výše zmiňovaný Jan Racek se zaměřil také na stavební činnost Floriana Griespeka. Kromě zámku v Nelahozevsi stručně popsal i jeho ostatní stavby.²⁹

Alena Tejnická a Bohumír Tejnický v publikaci spíš popularizační, věnované obci Nelahozeves, uvedli kromě jiného historii tohoto místa a další majitele zámku po Florianovi Griespekovi, kterému byla pozornost věnována také.³⁰

²³ KRČÁLOVÁ 1962.

²⁴ BIAŁOSTOCKI 1976.

²⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976.

²⁶ VLK 1984.

²⁷ KRČÁLOVÁ 1989.

²⁸ VLK 1992.

²⁹ RACEK 2003.

³⁰ TEJNICKÁ /TEJNICKÝ 2006.

1. Florian Griespek z Griespachu - stavebník zámku v Nelahozevsi a zakladatel české větve rodu Griespeků

Na výsledné podobě nelahozevského zámku se podílela řada faktorů. Pro počátek stavby je důležitou osobou Florian Griespek. Muž výjimečných schopností, avšak rozporuplně přijímaný. Důležitou roli sehrála také politická a náboženská situace, spjatá s nástupem Habsburků na český trůn.

Florian Griespek pocházel z bavorské rytířské rodiny,³¹ usazené později též v Tyrolsku. Narodil se v Innsbrucku jako druhorozený ze šesti synů Jiřího Griespeka z Griespachu a Kateřiny Grünhoferové z Grünhoferu.³² Florianův otec Jiří pocházel z větve tyrolské a byl radou císaře Maxmiliána I., zemřel roku 1525.³³

Údaje o datu narození Floriana se v literatuře liší. Udáván bývá 18. prosinec roku 1504,³⁴ rok 1509, který uvádí například Jan Dyk či Jiří Kropáček,³⁵ někdy je k roku 1509 připojen i den - taktéž 18. prosinec,³⁶ výjimečně se lze setkat i s rokem 1510.³⁷ Důležité je zde přihlídnout k údaji na epitafu v rodinné hrobce v Kralovicích, kde se píše, že Florian zemřel ve věku 78 let, tři měsíců a jedenácti dní, a to 29. března roku 1588 v šest hodin ráno.³⁸ Datum úmrtí je tedy známo, a proto se lze prostým odečtením dobrat k datu narození 18. prosince 1509. Ostatní názory, pokud je mi známo, nelze podložit prameny. Hypoteticky lze uvažovat o tom, že snad k roku 1510 se došlo po odečtení pouze let, tedy 78, ne však měsíců a dní. Jde však pouze o mou domněnku.

Florian nejprve studoval v rodném Innsbrucku a svá studia dokončil na univerzitě v Paříži. Stejně jako jeho otec se pohyboval v blízkosti císaře, tak také Florian roku 1530 doprovázel císaře Karla V., vnuka Maxmiliána I., na sněm v Augsburku. Zde se Griespek setkal s Karlovým bratrem Ferdinandem I., králem českým a uherským. Na doporučení císaře vzal Ferdinand Floriana s sebou do Čech.³⁹ Zde byl roku 1532 jmenován sekretářem

³¹ Kolébkou tohoto rytířského rodu je hrad Griesbach v Dolním Bavorsku, zbudovaný snad již počátkem 12. století, jak uvádí Jan Dyk ve své práci věnované rodu Griespeků. DYK 1909, 5. V nejstarších bavorských dobách je rod psaný jako z Hohenreitu nebo Hanreitu, poté Griesbachové, Grietzenbachové, Griespekhové, Krietzpekové a posléze Griessenbeckové z Griessenbachu. KOLÁŘ 2009, 70. V dnešní době se lze u nás nejčastěji setkat s počeštěným tvarem Gryspokové z Gryspachu či Griespekové z Griespachu. Poslední jmenované podoby užíval sám Florian Griespek při podepisování listin. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 24.

³² KOLÁŘ 1896, 552.

³³ DYK 1909, 5.

³⁴ KOLÁŘ 1896, 552, KOČKA 1930, 83.

³⁵ DYK 1909, 5, KROPÁČEK 1998, 54, SEDLÁČEK 1996, 250.

³⁶ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 25, RACEK 2000a, 6.

³⁷ Datem narození Floriana Griespeka se podrobně zabývá Petr Kolář. KOLÁŘ 2009, 39–40.

³⁸ BUKAČOVÁ 1998, 65.

³⁹ DYK 1909, 5. Po smrti Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče byl zvolen roku 1526 za krále českého a uherského rakouský vévoda Ferdinand Habsburský, manžel Ludvíkovy sestry Anny. Vychováván byl ve Španělsku na dvoře Ferdinanda Aragonského a Isabely Kastilské, kde poznal nástup absolutismu. Vzápětí

krále a také sekretářem královské české komory, tím zůstává až do roku 1547 (toho roku přichází do Čech jako místodržící arcivévoda Ferdinand II. Tyrolský).⁴⁰ Královským a komorním radou se stal Florian Griespek roku 1538 (komorním radou byl do roku 1572) a konečně od roku 1542 zastával také funkci vojenského rady, jak nás o tom informuje Martin Kolář v Ottově slovníku naučném.⁴¹ Důležité je zmínit, že Griespek byl také finančním správcem stavební huti Pražského hradu, což mu umožnilo styky s italskými zedníky, kameníky a stavebníky, kteří přicházeli do Čech.⁴² Jako cizinec nesměl mít v Čechách žádné statky, proto od krále získal inkolát, tedy české příslušenství.⁴³ Brzy se však Florian naučil české řeči a sám sepsal v tomto jazyce roku 1588 Instruce nelahozevskou a Řád selský.⁴⁴ Mluvit uměl plyně také italsky, jak uvedl Jan Dyk.⁴⁵ Svou pozici si zachoval také po smrti Ferdinanda I. (roku 1564) za vlády Maxmiliána II. (1564–1576) a Rudolfa II. (1576–1611), i když už se nejednalo o tak blízký vztah a výhody už nebyly tak velké jako za vlády Ferdinanda I.⁴⁶

Krátce zde nyní zmíním nejdůležitější statky a panství Floriana Griespeka, které nastřádal během let své kariéry. Z příspěvku Václava Bůžka k semináři konaném v Mariánské Týnici se dozvídáme, že roku 1538 koupil Florian z pozůstalosti doktora Václava z Velhartic nedostavěný dům na Hradčanech. Zde vybudoval honosný renesanční palác, který sám obýval až do roku 1562, kdy jej prodal Ferdinandovi I. za 3 000 kop českých grošů a ten jej daroval arcibiskupovi Antonínu Brusovi z Mohelnice.⁴⁷

V roce 1539 vykoupil za 5 300 kop míšeňských grošů statek Kaceřov od Viléma Podmokelského z Prostiboře, kterému byl zastaven. Mimo zámek, poplužní dvůr a vesnici Kaceřov náležela k tomuto statku polovina městečka Kralovic a několik vesnic. Následujícího roku byla Florianovi zastavena i druhá polovina Kralovic opatem Plasského kláštera Bohuslavem, a to do vyjití čtyř životů. Na přímluvu Griespeka byly Kralovice listinou Ferdinanda I. roku 1547 povýšeny na město. Zde nechal Florian mezi léty 1575–1581 přestavět původně gotický kostel sv. Petra a Pavla, připomínaný již roku 1250

po nastoupení na český trůn vyvíjel značné centralizační úsilí. Od českých stavů se snažil osamostatnit tím, že do nově budovaných úřadů dosazoval cizince. Česká dvorská kancelář spadala pod dvorskou kancelář vídeňskou. Ferdinand I. začal vytvářet byrokracii pocházející převážně z nižší šlechty a většinou rakouského původu, která byla nezávislá na zemských sněmech a podřízená jedině králi. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 24, ŠAMÁNKOVÁ 1961, 26–27.

⁴⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 25.

⁴¹ KOLÁŘ 1896, 552.

⁴² FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 27.

⁴³ DYK 1909, 5. Podle Václava Kočky mu byl udělen tento inkolát roku 1538. KOČKA 1930, 83. Jan Racek se však domnívá, že k udělení mělo dojít už v roce 1530. RACEK 2000a, 7.

⁴⁴ DYK 1909, 6.

⁴⁵ DYK 1909, 8.

⁴⁶ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 25.

⁴⁷ BŮŽEK 1998, 12.

a zbudoval při něm rodovou hrobku, nacházející se pod kaplí, která je dnes zasvěcena Nejsvětějšímu srdci Páně. Na přestavbě Kralovického kostela se předpokládá účast Bonifáce Wolmuta.⁴⁸ Na západní straně kaple se nachází již zmiňovaný epitaf.⁴⁹ [1]

V Kaceřově si Florian nechal postavit své sídlo, roku 1546 přikoupil některé vesnice, a zbudoval tak Kaceřovské panství.

Jak zmiňuje Petr Kolář, ves Nelahozeves získal Florian Griespek v roce 1544 přímo od Ferdinanda I. (darování předcházely spory se svatovítskou kapitulou, jejíž probošt krátce předtím vyplatil statek ze zástavy),⁵⁰ Václav Kočka navíc doplňuje, že skutečným pánem se stal až po smlouvě uzavřené roku 1552.⁵¹ Do zemských desek byla transakce zanesena až roku 1558.⁵² Florian zde začal s výstavbou zámku, který plnil později funkci jeho hlavního venkovského sídla.⁵³

Zkonfiskované panství Nečtiny zastavil král Griespekovi roku 1547 na deset let, ale roku 1557 jej Florian za 4 000 kop českých grošů koupil.

Panství Adama Lva z Rožmitálu bylo rozděleno mezi několik věřitelů. Florian, sám jedním z nich, jednotlivé části v letech 1550–1555 odkoupil, a obnovil rozsáhlé panství Rožmitálské. Jan Racek uvádí, že za tohoto vlastnictví získala jižní část zdejšího hradu zámecký charakter. Došlo též ke zhotovení sgrafitové výzdoby na fasádách celé stavby.⁵⁴

Roku 1571 koupil Griespek od Jana staršího z Valdštejna půl zámku Libštejna s pivovarem a dvorem Žikovem a několik vesnic. Po své švagrové Kateřině zdědil panství Kočov.

Kromě toho všeho vlastnil ještě dům v Plzni a v Praze na Malé Straně na Újezdě, budovaný od 60. let, který je dnes součástí Rohanského paláce v Karmelitské ulici.⁵⁵

Již podle tohoto výčtu je zřejmé, že majetek Florianův, ač původem poměrně z chudého rodu, byl skutečně obdivuhodný. Jisté je, že takovýto rozměrů by nemohl dosáhnout bez štědrých darů od krále Ferdinanda I., který odměňoval Griespeka za věrnost

⁴⁸ KOLÁŘ 2009, 58–61.

⁴⁹ Epitaf nechali zhotovit potomci Floriana Griespeka. Podle listiny nalezené při jeho snímání v roce 1908, byl dokončen v roce 1593. Uprostřed se nachází malba řezenského malíře Hanuše Bulleusa, kterému pomáhal jeho švagr Samuel Braun z Kadaně. Ve středu obrazu je výjev interpretovaný nejčastěji jako *Nanebevstoupení Páně* (nebo též jako *Proměnění Páně* či *Výstup Ježíše z pekel*, jak doplňuje Irena Bukačová) BUKAČOVÁ 1998, 63. Na okrajích je klečící muž a žena. Se vši pravděpodobností se jedná o Floriana a Rosinu. Obraz je vložen do bohatě vyřezávaného rámu od mistra Krištofa Hartvíka z Wernigerode. Na epitafu se nalézají také znaky Griespekovský a Hölzlovský a řada latinských nápisů. DYK 1909, 13–15.

⁵⁰ KOLÁŘ 2009, 56.

⁵¹ KOČKA 1930, 81.

⁵² RACEK 2000a, 14.

⁵³ BŮŽEK 1998, 13.

⁵⁴ RACEK 2003, 10.

⁵⁵ RACEK 2003, 9.

a dobré služby. Přehled majetku lze nalézt například v knize Jana Dyka, který uvádí i názvy vsí, nebo u Václava Bůžka.⁵⁶

Právě pro svou oblíbenost u krále, které dokázal Griespek hojně využít, nebyl oblíben mezi českou šlechtou. Taktéž proto, že jako cizinec zastával zde vysoké funkce. Ani jeho katolické vyznání mu nepřinášelo u šlechty mnoho užitku. Nejradiálněji se nenávist české šlechty k Florianovi projevila na sněmu v Praze svolaném na 18. duben roku 1547.⁵⁷ Na druhém zasedání dne 20. dubna vystoupil za protestantské stavy (kterých byla na sněmu většina) Vilém Křinecký z Ronova a vyzval Floriana Griespeka, „*aby se zodpovídal ze skutků, jichž se proti dobrému právu a řádu Země české byl dopustil. Prudce vytýkal mu pan Vilém, že nedovoleně do zemských desk nahlížel a různé výsady přepisoval a přepisy do ciziny podával. Nad to, že s některých královských listin pečeti strhal, rozlámal a zahodil, které byly v příkopě pod jeho domem nalezeny.*“ takto událost vylíčil Jan Dyk.⁵⁸ Poté byl Griespek odveden a uvězněn v Bílé věži (tehdejším státním vězení) a 23. dubna, tedy po třech dnech byl na reverz propuštěn.⁵⁹ Situace se však zatím změnila a obrátila se na stranu Florianovu. Díky porážce protestantů u Mühlberka nikdy nedošlo k výsledku, naopak Griespek byl zcela očištěn.⁶⁰ V souvislosti s touto událostí a na její upomínku došlo k povýšení griespekovského erbu o bílou věž.⁶¹ [2]

Následující odstavce by měly blíže ukázat, jakým byl Florian Griespek člověkem. Ani jeho největší odpůrci mu neupírali velkou vzdělanost, pro kterou si ho vážil i samotný Ferdinand I. Byl vzdělán v latinském písemnictví a literatuře, jak se dozvídáme z textu Petra Koláře.⁶² Měl v oblibě umění a vědy, o čemž svědčí i jeho renesanční stavby, sbírka obrazů a knihovna, kterou založil na Nelahozevsi.⁶³ Na paměť jubileí a významných

⁵⁶ DYK 1909, 10–12, BŮŽEK 1998, 12–14.

⁵⁷ Císař Karel V. se snažil zabránit nové roztržce v křesťanské církvi, kterou zahájil Martin Luther, avšak marně. Severní Německo se stalo veskrze protestantským. V čele protestantů stál Jan Bedřich, saský kurfiřt, který měl mezi českou šlechtou mnoho přívrženců. Bratr Karla V., český král Ferdinand I., chtěl podpořit potlačení protestantů a požádal o pomoc české stavy. Ti se však klonili spíše na stranu Jana Bedřicha, ale odmítnout krále přímo nemohli. Domohli se alespoň svolání sněmu. DYK 1909, 8.

⁵⁸ DYK 1909, 6–8.

⁵⁹ POKORNÝ 1998, 25. Stavebně historický průzkum podává mylný údaj, že byl Griespek propuštěn po třech letech. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 25–26.

⁶⁰ DYK 1909, 9.

⁶¹ Znak českých Griespeků je štít, rozdělený na čtyři pole. Původně však byl štít rozdělen pouze kolmo a vyplněn pěti modrými a zlatými pasy, které se šikmo proti sobě stýkaly ve středu. K přerozdělení došlo snad již roku 1542, jak uvádí Martin Kolář, a tento původní štít lze spatřovat v prvním a čtvrtém poli. KOLÁŘ 1896, 552. Také Kralovickým byla tato část propůjčena do městského znaku. Druhé a čtvrté pole je rozděleno kolmo na dvě části. V levé polovině obou polí se nachází pas bílý (u Pavla Pokorného stříbrný) a červený a pravé poloviny nesou červenou orlici na bílém (opět stříbrném) poli. Zde lze spatřovat vazbu na Tyrolsko - orlici je třeba pokládat za tyrolskou a polcení červeno-stříbrné za zemské barvy. POKORNÝ 1998, 26. Na památku svého vězení dostal Florian Griespek roku 1547 do středu znaku bílou věž na modrém štítu. Nad znakem po stranách spatřujeme dvě rytířské helmy. Levá nese křídlo modře a zlatě pruhované, pravá červeného orla. Mezi helmami stojí opět bílá věž. DYK 1909, 15.

⁶² KOLÁŘ 2009, 62.

⁶³ KOLÁŘ 1896, 553.

událostí nechal si Griespek, jak to bylo tehdy zvykem, razit žetony a medaile. Z roku 1536 se zachovala medaile s alegorií boje na reversu, k roku 1538 byl ražen žeton na paměť jeho jmenování královským radou a žetony z roku 1542 připomínají svatbu s Rosinou Hölzlovou (avšak Jan Racek uvádí jako možný rok sňatku též rok 1539).⁶⁴ Medaile z roku 1543 uvádí Floriana již jako pána na Kaceřově. Žetony z roku 1564 vznikly snad na oslavu 25. výročí svatby. Poslední posmrtná medaile nese Florianovu podobiznu na aversu a letopočet 1596.⁶⁵ [3]

Se svou manželkou, Rosinou Hölzovou ze Silianu,⁶⁶ měl Florian Griespek celkem 24 dětí, 14 synů a 10 dcer. Pouze sedm synů (Václav, Ferdinand, Vratislav, Karel, Jan Jiří, Jaroslav Bedřich a Blažej) a čtyři dcery (Alžběta, Anna, Katuše a Marie) ho však přežili.⁶⁷

Je známo, že ohledně otázky vyznání byl Florian tolerantní. Nebránil, aby na jeho statcích byla rozšiřována víra podobojí, jak čteme u Jana Dyka.⁶⁸ Podporoval vzdělání i u svých synů, kteří studovali na evropských univerzitách, a to protestantských.⁶⁹ Byl také mecenášem českých humanistů (v Německu byl humanismus spojen s proudem protestantismu) a řada jeho přátel byla jiného než katolického vyznání. Florianovy děti uzavíraly již běžně sňatky s nekatolíky a synové většinou přešli k protestantům.⁷⁰

I když majetek, který Florian nastřádal, nikoliv bez pomoci krále, vzbuzoval u české šlechty nevoli a osoba Griespeka byla spíš neoblíbenou, nelze mu upřít výjimečné schopnosti, díky nimž své statky stále rozšiřoval. Byl člověkem velmi šetrným, snad poněkud přísným a šetřivým, ale i spravedlivým. Karel Jindřich si všiml, že v pramenech nelze najít žádnou stížnost na Griespeka od poddaného lidu, jako to bylo v té době běžné u jiných pánů.⁷¹ Nutno dodat, že jistě nebyl jediným, kdo měl takovéto výhody, ne však každý je dokázal do této míry zúročit.

Jak už bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, Florian zemřel 29. března 1588 na Nelahozevsi. Pochován byl vedle své ženy Rosiny do rodinné hrobky v Kralovicích.⁷²

Otcova snaha zabezpečit své potomky nebyla nakonec úspěšná. Synové jednak nerespektovali Florianovo přání nedělitelnosti majetku, ustanovené v závěti,⁷³ jednak se

⁶⁴ RACEK 2000a, 9.

⁶⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 26.

⁶⁶ Silian - hrad nedaleko Brixenu v Tyrolsku. DYK 1909, 7.

⁶⁷ KOLÁŘ 1896, 553, DYK 1909, 7.

⁶⁸ DYK 1909, 10.

⁶⁹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 26.

⁷⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 28–29.

⁷¹ JINDŘICH 1998, 29.

⁷² DYK 1909, 13. Jak uvádí například Martin Kolář, Mikuláš Dačický z Heslova o Florianu Griespekovi napsal, že roku 1589 v outerý po družebné neděli na Nelahozevsi v sídle svém umřel. KOLÁŘ 1896, 552. Podle údaje na epitafu se však zdá, že se jedná o chybný údaj.

⁷³ RACEK 2000a, 21.

účastnili stavovských bouří proti Ferdinandu II. v letech 1618–1620. To způsobilo, že jim byla většina majetku po vítězství Ferdinanda II. na Bílé hoře zkonfiskována.⁷⁴ Česká větev rodu navíc brzy vymírá. Posledním mužským potomkem Griespeků v Čechách byl Jáchym, který žil ve Střezmíří na Klatovsku, kde 27. prosince roku 1678 zemřel. Jeho dcera Anna Zuzana se připomíná naposledy roku 1694 v Chlístově, také na Klatovsku.⁷⁵

Je třeba zastavit se ještě u nejmladšího ze synů Florian Griespeka, Blažeje. Tomu totiž po smrti otce připadla Nelahozeves. K ní zdědil Mirešov, který později prodal, a přikoupil Kamenici u Velvar. Dále k Nelahozevskému panství mimo zámek patřily vesnice Podhořany, Podhořanky, Miřovice, Lobečko, Minice, Libčice, Debrno a Lešaný, a také vinice u Nelahozevsi a vinice Minická, ovčín a mlýn na Vltavě. Roku 1595 se Blažej oženil s Ofkou z Bubna, jak zmínil Jan Dyk, se kterou měl jedinou dceru Veroniku. Po smrti svých synovců měl dědit polovinu Kaceřovského panství, ale postoupil své právo synům Jana Jiřího. Odměnou mu bylo 20 000 kop míšeňských grošů, podíly na olověných dolech a veškeré sbírky na Nelahozevsi, které do té doby nepatřily pouze jemu.⁷⁶ Zemřel v prosinci roku 1620. Blažejovi byl posmrtně (roku 1622) zkonfiskován všechn majetek za účast ve stavovských bouřích, ale z milosti císaře byla Nelahozeves ponechána jeho vdově.⁷⁷ Dcera Veronika, která zde žila, však pro velké dluhy Nelahozeves se vším příslušenstvím roku 1623 prodala za 40 000 kop grošů míšeňských Polyxeně Lobkovicové z Pernštejna.⁷⁸

⁷⁴ KOLÁŘ 1896, 553–554, DYK 1909, 16–17.

⁷⁵ KOLÁŘ 1896, 553. Dovolím si zde připojit ještě informaci o pověstech o společné smrti celého rodu Griespeků, kterých vznikla celá řada. Základ je vždy stejný: protože rod odpadl od víry katolické a protestanté byli poraženi, měli být Griespekové tvrdě potrestáni. Když zjistili, že prosby o milost jsou zbytečné, rozhodli se pro společnou poslední hostinu na Kaceřově. Florian Griespek, zakladatel české větve rodu, se jako první napil z poháru s jedem a po něm i všichni ostatní. Důvod vzniku těchto pověstí není zřejmý, co však je jisté, že žádná z nich není pravdivá. DYK 1909, 27.

⁷⁶ DYK 1909, 23–24.

⁷⁷ KOLÁŘ 1896, 554.

⁷⁸ DYK 1909, 24.

2. Zámek Kaceřov

Kaceřovský zámek, který nechal vystavět Florian Griespek, je stavbou velmi významnou pro českou renesanční architekturu. Se zámekem v Nelahozevsi ho pojí určité analogie a budu se o něm zmiňovat ve své práci ještě vícekrát. Proto považuji za vhodné jej zde představit. Dotknu se také otázky architekta Kaceřova, což bude prospěšné při řešení stejné otázky v případě nelahozevského zámku.

Vesnice Kaceřov se nachází nedaleko řeky Berounky (dříve řeka Mže) asi 17 kilometrů severovýchodně od Plzně a spadá pod okres Plzeň-sever. Jak již bylo napsáno výše, Florian vykoupil zastavený statek Kaceřov od Viléma Podmokelského z Prostiboře v roce 1539. K definitivnímu splacení však došlo až v roce 1543.⁷⁹ Jan Dyk píše, že k statku náležel zámek,⁸⁰ poplužní dvůr, vesnice Kaceřov, polovina městečka Kralovic (později získal Florian i druhou polovinu Kralovic) a několik vesnic.⁸¹ Samostatným panstvím se stal Kaceřov roku 1518, kdy jej zastavil Plaský klášter Albrechtovi z Gutštejna a ten jej roku 1530 postoupil Vilému Podmokelskému. Středem panství byla tvrz, vybudovaná snad už ve 14. století. Jak se domnívá Karel Jindřich, měl snad Florian v úmyslu starou tvrz opravit. Král mu na opravu připsal 1 000 kop grošů, avšak již roku 1541 začíná Griespek se stavbou zámku.⁸² Nelze však vyloučit, že přípravné práce probíhaly už od jara roku 1540, jak uvedl Jiří Kropáček. Velká část zámku byla hotova do roku 1558 podle urbáře z téhož roku. K dokončení zámku došlo pravděpodobně v letech 1559–1562.⁸³

Některá novější literatura se zmiňuje, že do zámku byla ze staré kaceřovské tvrze pojata pouze věž.⁸⁴ Jiní autoři, nebo ti samí avšak s novým názorem, uvádějí, že byla začleněna celá tvrz.⁸⁵ Určité objasnění přináší stavebně historický průzkum z roku 1969, kdy bylo nalezeno starší zdivo, a archeologický průzkum provedený v roce 1989, který odhalil pod renesanční cihlovou podlahou zeď z lomového kamene. Tématu se podrobně věnují Petr Rožmberský a Milan Novobilský v publikaci z roku 2007. Dle těchto autorů bylo u novostavby využito dochovaných gotických konstrukcí.⁸⁶

⁷⁹ KOLÁŘ 2009, 46.

⁸⁰ Zámekem byly v té době nazývány hrady. To znamená, že se kaceřovská tvrz, která se zde nacházela, svými rozměry blížila menšímu hradu, hrádku. ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 12. Že šlo o stavbu rozsáhlejší, potvrzují také dochované zbytky gotických zdí. NOVOBILSKÝ 2006, 85.

⁸¹ DYK 1909, 11.

⁸² JINDŘICH 1998, 28.

⁸³ KROPÁČEK 1998, 54.

⁸⁴ RACEK 2000a, 8, VLČEK 2001, 292.

⁸⁵ JINDŘICH 1998, 28, RACEK 2003, 5.

⁸⁶ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, zejména 27–31.

Zámek je postaven na půdorysu obdélníka.[4] Východní reprezentační křídlo nese dva nárožní rizality a jeden střední rizalit vystupuje na straně západní. Čtyřkřídlá stavba má převážně dvě patra, na východě až tři.⁸⁷ Vnitřní nádvoří obíhá v přízemí arkádová chodba tvořená mohutnými cihlovými pilíři s představenými toskánskými třičtvrtěsloupy, zaklenutá je hřebínkovými klenbami.[5] Na východě se otevírá vstupní brána s menší brankou pro pěší, na západě je v ose umístěna brána směrem do zahrady. Obě mají honosné portály, zaklenuté do půlkruhu. Toskánské polosloupy nesou úseky kladí. Také portál ve zdi s nikami, která oddělovala budovu zámku od hospodářských zařízení, probíhá touž osou a je tvořený taktéž toskánskými polosloupy.[6] Vrátime-li se nyní zpět na nádvoří, pak v prvním patře spatřujeme arkády se sloupy toskánského řádu na křídle severním a jižním. Trakt jižní má tři arkády částečně zazděné, poškozené byly při požáru roku 1912. Dvě pole arkád severního křídla jsou dřevěná, což je následek snesení gotické věže, která stála na severovýchodní straně a již o ní bylo psáno výše. K snesení došlo v roce 1875, dochovala se však jižní, východní a severní stěna věže od suterénu do výše podstřeší. Zbytky gotické věže zmapoval Petr Rožmberský s Milanem Novobilským, pokusili se též o rekonstrukci její původní podoby.⁸⁸ [7]

Na straně východní a západní jsou okna z velkých sálů. Uvnitř těchto sálů se dochovaly asi nejhonosnější vlašské krby této budovy. Zejména krb v bývalém hlavním reprezentačním sále ve východním traktu stojí za pozornost. Kladí krbu zdobí triglyfy a metopy s růžicemi a trofejemi. Odstupněný architráv je nesen volutovými sponami, které vzpírají hermy. Jedná se o postavu muže a ženy, snad měly představovat Floriana Griespeka s jeho manželkou Rosinou Hölzlovou, jisté to však není. Vnitřní boční strany krbového otvoru jsou zdobeny bohatým pletencovým ornamentem. Zvláštností jsou kreslené žánrové výjevy uvnitř krbu pocházející z doby, kdy už se v sále netopilo, pravděpodobně z druhé poloviny 18. století.[8] Původně bylo na zámku krbů dvanáct, některé jsou již značně poškozené. Zajímavé kamenické prvky lze najít i na jiných místech, například na prolamovaném zábradlí nad zadním schodištěm či na ostěních dveří. Všechna okna a dveře mají profilovaná pískovcová ostění. Petr Kolář se zmiňuje, že na zámku bylo poprvé u nás užito nového typu klenby, a to klenby neckové, která umožňovala překlenutí poměrně velkého prostoru, avšak bez velkého zvýšení místnosti.⁸⁹

⁸⁷ FÁK 1998, 56.

⁸⁸ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 20–26.

⁸⁹ KOLÁŘ 2009, 50.

Popisu zámku se věnují zejména August Sedláček, Petr Kolář či Petr Rožmberský s Milanem Novobilským.⁹⁰

Zámek byl obehnan vyzděným příkopem zesíleným v nárožích čtyřmi pětibokými bastiony. Před hradbou byl další příkop, který bylo možné zatopit vodou. Bastionové opevnění lze dobře pozorovat na situačním plánu Kaceřova z roku 1846 vytvořeném podle předlohy Františka Alexandra Hebera.[9] Západní část kaceřovského opevnění je dnes ve velmi špatném stavu a severozápadní bastion je prakticky zničen kvůli zde vedoucí silnici. Původně dosahovaly hradby a bastiony do výše prvního patra zámku. Dnes nedochovaná brána, která prolamovala hradbu, procházela stejnou osou jako všechny přízemní brány objektu.⁹¹ Petr Rožmberský a Milan Novobilský vyslovili domněnku, že nové opevnění bylo postaveno až po roce 1558, protože v urbáři z tohoto roku o něm není žádná zmínka.⁹² Obecnému vývoji fortifikace v 15. a 16. století ve vztahu ke Kaceřovu jsem se podrobněji věnovala v podkapitole této kapitoly. Snad je ještě vhodné v této souvislosti upozornit na to, že v kaceřovském zámku se již od dob Floriana Griespeka nacházela zbrojnice, v níž bylo několik děl. Informuje o tom například Jan Dyk.⁹³

Jak už jsem se zmínila při popisu portálů, přiléhala k zámku zahrada s hospodářskými objekty: pivovarem, sladovnou, sýpkou a ovčínem.⁹⁴ Zahrada byla obnovena poté, co zámek přešel pod správu státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni (1. ledna 1967). Dostalo se jí však úpravy ve stylu renesance, jakou nikdy neměla.⁹⁵

Počátek stavby kaceřovského zámku spadá do období, kdy se u nás raná renesance posouvá do své vrcholné fáze. Nová je především dispozice. Zámek vychází z typu italského kastelu, ale je zde rozbita dostředná symetrie. Po slohové stránce je Kaceřov dílem pokročilým, souvisejícím s klasickými směry stavitelství ve střední a horní Itálii. Určité zhodnocení architektury přináší ve svém příspěvku Jiří Kropáček.⁹⁶

Určit konkrétního autora návrhu je poměrně komplikované a pokud nebudou nalezeny nějaké nové, dosud neznámé prameny, pak k vyřešení této otázky pravděpodobně nikdy nedojde. Jisté je, že se stavby účastnili italští zedníci (Vlaši), kteří zde dle urbáře z roku 1558 bydleli ve starých staveních. Vypovídá o tom však i kvalita kamenických

⁹⁰ SEDLÁČEK 1998, 113–114, KOLÁŘ 1999, 7–9, KOLÁŘ 2009, 49–50, ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 35–36.

⁹¹ KOLÁŘ 2009, 51.

⁹² ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37.

⁹³ DYK 1909, 11.

⁹⁴ JINDŘICH 1998, 29.

⁹⁵ KAMENICKÁ 2005, 49.

⁹⁶ KROPÁČEK 1998, 54.

prací.⁹⁷ Sám architekt, s ohledem na konexe Floriana Griespeka, s největší pravděpodobností pocházel z dvorské stavební huti Ferdinanda I. Uvažuje se především o účasti Bonifáce Wolmuta, Paola della Stelly či jeho okruhu. Na oba zmíněné upozorňuje i Eva Šamánková, s tím, že konkrétní osobnost lze tušit pouze v počátcích stavby a později se na ní podílí celý organizovaný kolektiv vlašských zedníků a kameníků.⁹⁸ Pavel Vlček se domnívá, že autorem vysoce kvalitně řešeného přízemí zámku, které je inspirované římskou architekturou, je okruh kolem Paola della Stelly. Další práce, poněkud odlišné, pak snad vedl Bonifác Wolmut. Patro odpovídá spíš tvorbě janovských nebo lombardských umělců, kteří přebírali původem toskánské stavební motivy.⁹⁹

Má se za to, že do nedaleké Plzně přišla komunita vlašských mistrů a řemeslníků právě z Kaceřova. Prokazatelně se Vlaši podíleli především na stavbě plzeňské radnice, započaté v roce 1554.¹⁰⁰ Dalším hypotetickým autorem Kaceřova je rodák z lombardského Lugana Giovanni (Jan) de Statia, kterého zmínila Olga Frejková. Ta označila za autora projektu Honse (Hanse) Vlacha, ztotožňovaného právě s Giovannim de Statiou. V Plzni se objevil roku 1554.¹⁰¹ De Statia však nejspíše nepatřil do nejužšího okruhu dvorských umělců, a to by ho zřejmě vylučovalo, jak uvažoval Petr Kolář.¹⁰² Kolář se také staví odmítavě k úvaze Olgy Frejkové,¹⁰³ která dává kaceřovský zámek do souvislosti s tvorbou italského architekta Andrea Palladia.¹⁰⁴ Podrobněji se tomuto problému budu věnovat při řešení otázky architekta nelahozevského zámku.

V závěru kapitoly pojednám o majitelích, kteří se na zámku vystřídali a o jeho nepříliš příznivých osudech. Z Florianových synů dědil panství nejprve Jaroslav (zemřel roku 1595), po něm pak jeho bratr Karel (smrt roku 1610) a dále Karlův syn Václav. Pro účast na stavovském povstání bylo rozhodnutím císaře postoupeno celé panství Plaskému klášteru, a to 14. května roku 1623.¹⁰⁵ Řeholníci však o budovu zámku neměli zájem a ponechali ji svému osudu. Teprve opat Fortunát Hartmann dal zámek mezi léty 1760–1770 opravit. Nutno dodat, že díky tomuto nezájmu, i když byla budova ohrožena, se zachovala její renesanční podoba. Klášter vlastnil Kaceřov až do svého zrušení v roce 1785, poté se stal správcem majetku náboženský fond. V přízemí byla zřízena škola,

⁹⁷ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 28.

⁹⁸ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 26–32.

⁹⁹ VLČEK 2001, 59, 292.

¹⁰⁰ KOLÁŘ 2009, 53.

¹⁰¹ FREJKOVÁ 1941, 155.

¹⁰² KOLÁŘ 2009, 54.

¹⁰³ FREJKOVÁ 1941, 132.

¹⁰⁴ KOLÁŘ 2009, 48–49.

¹⁰⁵ JINDŘICH 1998, 31.

v ostatních místnostech sýpky.¹⁰⁶ Od roku 1826 byl majitelem rod Metternichů. Především v této době došlo ke značné devastaci a roku 1912 zámek vyhořel.¹⁰⁷ Ve dvacátých letech 20. století přešel objekt do rukou statkáře Spěváčka, který zde byl až do roku 1948. Od roku 1952 přešel zámek do správy státu,¹⁰⁸ v šedesátých letech byl využíván místním JZD a uvažovalo se dokonce o jeho úplném odstranění.¹⁰⁹ Od roku 1965 se však začala budova rekonstruovat a 1. ledna 1967 přišla pod přímou správu Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni. V sedmdesátých a osmdesátých letech probíhaly obnovovací práce, avšak často nešetrné a nedostatečné. Kaceřov se dostal v roce 1993 jako restituce do majetku potomků statkáře Spěváčka, z nichž zde nyní žije ing. Jiří Štrunc.¹¹⁰ I přes úsilí, které bylo vynaloženo, je kaceřovský zámek stále ve špatném stavu. Svědčí o tom jeho zařazení Národním památkovým ústavem mezi nejohroženější nemovité památky.¹¹¹

2.1 Obecný vývoj pevnostního stavitelství v 15. a 16. století ve vztahu ke Kaceřovu

Ke změně středověkých fortifikací muselo nutně dojít poté, co byly do obléhání zapojeny palné zbraně, respektive děla. Ve druhé polovině 15. století se u nás setkáváme s prvními změnami dosud účinného středověkého obranného systému, a to v reakci na husitské války, kdy bývalo hojně užíváno právě děl. Pevnostní prvky se posouvaly více do popředí, aktivní obrana se přenášela z hlavní na parkánovou zeď, která byla zesilována baštami. Tyto úpravy bývají označovány jako pozdně gotická fortifikace. Jejím typickým příkladem je opevnění hradu Švihova v západních Čechách.

Úpravy však nebyly dostačující, plně se to projevilo při francouzském tažení v Itálii (1484–1493) během tzv. válek o Itálii, kdy bylo užito železných kulí o váze mezi devíti a třinácti kilogramy. Je logické, že nový typ opevnění vznikl právě zde. Nejprve se jednalo o bastionové fortifikace, které se postupně vyvíjely až v mnohoúhelníkovou pevnost. O změnách v opevnování nás informoval Jiří Fák.¹¹² Za objevitele bastionu bývá považován italský architekt Michele Sanmicheli (1484–1559), který po roce 1527 novým způsobem opevnil město Veronu. Původní bastion vycházel z dispozice pětiúhelníku

¹⁰⁶ KOČKA 1930, 93–94.

¹⁰⁷ FÁK 1998, 56.

¹⁰⁸ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 57.

¹⁰⁹ KOLÁŘ 2009, 56.

¹¹⁰ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 57–59.

¹¹¹ <http://www.monumnet.npu.cz/ohr/ohrdetail.php?IdReg=124102&oKodOk=3205&Nem=N&Limit=25>, vyhledáno 26. 3. 2011.

¹¹² FÁK 1993, 43–44.

a zprvu vystupoval pravoúhle z hradby (v baroku bývá doplněn o tzv. krček).¹¹³ Ve střední Evropě se bastionové opevnění vůbec poprvé objevilo krátce před výstavbou kaceřovského zámku, v opevnění Vídně. Vede nás to k úvaze, zda tvůrce opevnění v Kaceřově znal to vídeňské nebo se na něm dokonce i podílel. Takovou osobou mohl být někdo z dvorského prostředí, kam byly podněty z Vídně přinášeny zásluhou Ferdinanda I. V případě Kaceřova bylo užito i některých gotizujících prvků jako zvoditého mostu, který se nedochoval, ale svědčí o tom otvory pro kladky nad vstupní branou východního traktu, a parkánu. Pánové Rožmberský a Novobilský poukazují na to, že bastionové soukromé opevnění jako zcela nová výstavba je doloženo pouze v Kaceřově a v Bučovicích. Bučovice však byly zbudovány až v letech 1575–1585, takže Kaceřov byl první.¹¹⁴ Jedná se tedy o skutečný unikát, časově srovnatelný s Evropou.

Ve vnější ohradní zdi nalezneme bastiony též u letohrádku Hvězda v Praze - Liboci, který vznikl taktéž v dvorském okruhu podle projektu Ferdinanda Tyrolského. Zde však neměly bastiony obrannou funkci, ale spíše dekorativní. Jako součást architektonického členění, jak uvádí Pavel Vlček, se bastiony uplatnily u pozdně renesančních zámků, zřejmě zásluhou Sebastiana Serlia.¹¹⁵ V této funkci je nalezneme právě na zámku v Nelahozevsi. Vystavěny měly být též v Roudnici nad Labem. Fortifikace byly užívány hojně na Moravě, ohrožené osmanskou agresí. Problematikou bastionů a bastionového opevnění se zabýval ve své práci Petr Kolář.¹¹⁶

¹¹³ VLČEK 2001, 545–546.

¹¹⁴ ROŽMBERSKÝ/NOVIBILSKÝ 2007, 38.

¹¹⁵ VLČEK 2001, 546.

¹¹⁶ KOLÁŘ 2009, 51–52.

3. Zámek v Nelahozevsi

Po kapitolách předchozích můžeme se již věnovat Nelahozevsi a jejímu zámku. Obec se nachází ve Středočeském kraji (okres Mělník, někdejší politický okres Slánský) na řece Vltavě necelé čtyři kilometry severně od Kralup nad Vltavou a asi 25 kilometrů vzdušnou čarou od Prahy. Odtud je dobře přístupná díky trati vedoucí směrem na Drážďany zbudované v roce 1851.¹¹⁷

Nejstarší dochovaná písemná zpráva o Nelahozevsi pochází z roku 1352. Tehdy už tu stál farní kostel sv. Ondřeje. Jméno dostala ves snad po svém zakladateli Nelahodovi. Další podoby názvu jsou Nelahodova Ves, Nalehozeves, Nalezoves či německé Mühlhausen, jak se uvádí v Ottově slovníku naučném.¹¹⁸

Sklonkem 14. století patřila ves s dvorem a kostelem kapitule sv. Víta. Proboštové, kteří byli pány na Nelahozevsi, zde měli tvrz, dvě popluží s lesy a mlýn. Zdejší hospodářství pronajímali manům. Manové byli většinou příslušníci nejnižší šlechty, kteří se za propůjčení určitého majetku nechali najmout od pána k vojenské službě v případě potřeby. Před husitskými válkami tu byl v nájmu Jiří Pogner, odešel po roce 1420. Poté byla tvrz, ves Podhořany a Nelahozeves dány Antoňovi (Antonínovi) od Osla. Roku 1466 zapsal král Jiří z Poděbrad statek Nelahozeves Dr. Řehořovi z Heimburka jako odměnu za jeho zásluhy. Není známo, jak dlouho byl statek v Řehořově držení, později ho měl v držení Vilém z Jeburka (Ilburka) a na Rovově. Ten jej daroval roku 1508 Hyncovi Žejdlicovi (Zejdlicovi) ze Šenfeldu a jeho synovi Janovi. Náležela jim tvrz, dvůr a ves Nelahozeves s kostelem. Nedlouho po nastoupení Ferdinanda I. na český trůn sehnal probošt svatovítské kapituly dostatek peněz k vykoupení Nelahozevsi. Žejdlicům zde však nějaký majetek zůstal, nejspíše původní manství. Mezi nimi a proboštem docházelo k častým sporům.

Částečně zde nyní zopakují, co bylo napsáno již v kapitole o Florianu Griespekovi při výčtu jeho majetku. Dne 22. října roku 1544 dal král Ferdinand I. Nelahozeves dědičně Florianovi. Proboštovi s kapitulou se to samozřejmě moc nezamlouvalo, a tak docházelo ke sporům a průtahům. Smlouva mezi nimi a Griespekem vznikla teprve roku 1552, připadla mu tak tvrz a dvůr se vsí, mlýn, háje, vinice, chmelnice atd. K tomu přikoupil roku 1548 vsi Holubice, Střemchov, Braník a Sazenou. Roku 1549 Minice a Debrno a roku 1559 Libčice. Kapitula za to dostala v držení ves Kšely. Roku 1550 vykoupil Griespek část Nelahozevsi od Jana Domažlického, která se pravděpodobně kryla s majetkem náležejícím

¹¹⁷ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 8.

¹¹⁸ Nelahozeves. In: Ottův slovník naučný XVIII., 56.

původně Žejdicům. Přehledu držitelů Nelahozevsi se podrobně věnovali August Sedláček a nověji Jan Racek.¹¹⁹

Zaměříme se nyní na to, jak vypadala Nelahozeves v době, kdy ji Florian získal. Informuje nás o tom opět Jan Racek. Proboštská tvrz snad mohla stát na místě dnešního zámku, jak se domnívá A. Sedláček i Jan Racek,¹²⁰ avšak nově založené sklepy zámku jsou dle stavebně historického průzkumu bez starších zbytků zdiva.¹²¹

Dále se zde nacházel kostelík sv. Ondřeje se samostatnou zvonící a dvůr se rozkládal na dnes volném prostranství mezi zámkem a kostelem. Někde za kostelem, z pohledu od dnešního zámku, byl původní manský majetek. Mezi těmito stavbami se nacházelo 10–15 vesnických stavení. Na řece Vltavě stál mlýn, připomínaný poprvé v roce 1395. Vodní tok byl neregulovaný, přehrazený jezem s propustí pro vory a nacházelo se na něm několik ostrovů.¹²² [10]

3.1 Majitelé zámku a jeho historie

Zde postupně zmíním vlastníky nelahozevského zámku, obecně také opravy a úpravy, které za nich proběhly (konkrétněji až při popisu a rozboru stavby), a události, jež se nějakým způsobem zapsaly na dnešní podobě zámku. Stavebnímu postupu, vzhledem k jeho problematice, bude věnován samostatný oddíl.

Jak už bylo dotčeno výše, po smrti Floriana Griespeka (1588), který stavbu zámku započal, přešel objekt do rukou jeho nejmladšího syna Blažeje. Ten ve výstavbě pokračoval, avšak ani on budovu zcela nedokončil. Po smrti Blažeje v roce 1620 byl zámek ještě v držení Griespeků. Dle Augusta Sedláčka byl roku 1621 vyloupen vojskem a tehdy se zřejmě ztratila umělecká sbírka a knihovna.¹²³ Takto ochuzený jej roku 1623 dcera Veronika pro velkou zadluženost prodala Polyxeně z Lobkovic.

Tímto se stal zámek majetkem významného rodu Lobkoviců na mnoho let. Polyxena byla manželkou Viléma z Rožmberka, který jí připsal hrad Roudnici, renesančně přestavěný. Po ovdovění se znova provdala, za Zdeňka Vojtěcha Lobkovic. Nelahozeves sloužila v té době pro odpočinek. V stavebně historickém průzkumu byla uvedena domněnka, že Polyxena zpustošenou stavbu postupně upravovala do obyvatelného stavu, zejména pak první patro severního křídla, což stačilo její potřebě. Z roku 1631 se

¹¹⁹ SEDLÁČEK 1996, 247–248, 250, RACEK 2000b, 29–30.

¹²⁰ SEDLÁČEK 1996, 247, RACEK 2000b, 31.

¹²¹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 32.

¹²² RACEK 2000b, 31.

¹²³ SEDLÁČEK 1996, 254.

dochoval první lobkovický inventář zámku, zaznamenávající počet používaných místností. Téhož roku byl zámek vypleněn vojáky.¹²⁴

Polyxena zemřela roku 1642 a Nelahozeves zůstala dále jedním z mnoha lobkovických panství v Čechách. Přešla na syna Václava Eusebia Lobkovic (postoupila mu ji však už roku 1637),¹²⁵ který získal v roce 1643 řád Zlatého rouna. Prostředky věnoval na výstavbu zámku v Roudnici a na nelahozevském zámku se tehdy nic významného nepodniklo. Naopak byl roku 1648 opět vypleněn vojskem.

Ani za dalších Lobkoviců nedošlo k větším stavebním úpravám, pouze k nejnútnejší údržbě. Po smrti Václava Eusebia (1677) převzal vládu August Leopold Lobkovic. Za něj vznikla dosud nejstarší známá veduta Nelahozevsi, vytvořená Janem Josefem Diezlerem. Erb na dolním okraji rytiny vypovídá o tom, že vznikla na objednávku knížete, datovaná je rokem 1726.[11]

Roku 1734 se ujal vlády Ferdinand Filip Lobkovic, po něm pak v roce 1797 Josef František Maxmilián, který umírá roku 1816. Za Ferdinanda Josefa Jana Lobkovic, kolem roku 1830, dochází na zámku k úpravám, sloužícím k lepší obyvatelnosti.

Úpravy pokračovaly i za vlády knížete Mořice Lobkovic (od roku 1831). Zámek se vracel do obecného povědomí a vznikla řada kreseb a grafik zobrazujících budovu. V sedmdesátých letech 19. století došlo k obsazení zámku vojskem. Po dobu šesti let sloužil jako lazaret. Od roku 1874 byl pronajat na dvacet let řeholním sestrám, které zde vedly ústav pro vzdělávání šlechtických dívek. V souvislosti s touto funkcí zámku byly provedeny úpravy zejména ve východním křídle a v sále v jihovýchodním bastionu byla zřízena kaple.¹²⁶

František Riedl publikoval v roce 1876 v časopise Spolku inženýrů a architektů projekt na rekonstrukci a dostavbu nelahozevského zámku, řešený v neorenesančním slohu.¹²⁷ Mezi nádvoří zámku a park umístil Riedl terasu s balustrádou a fontánou a se schodišti po stranách.[12] Taková úprava se blíží renesančním italským vilám, může nám připomenout též palác Pitti ve Florencii při pohledu ze zahrad Boboli. Projekt však nebyl nikdy realizovaný.¹²⁸

Mořicův syn Ferdinand Zdeněk Lobkovic, který obdržel také řád Zlatého rouna, si Nelahozeves pronajal od otce. Ten zemřel roku 1903 a Ferdinand Zdeněk poté vládne. Sídlo měl v Bílině, přesto došlo k mnoha restaurátorským pracím a k postupné obnově

¹²⁴ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976,35–37.

¹²⁵ SEDLÁČEK 1996, 254.

¹²⁶ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 37–44.

¹²⁷ RIEDL 1876.

¹²⁸ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 43–44.

objektu. Stavební plány byly vypracovány v letech 1908–1912. Při celkové rekonstrukci tehdy působil Max Dvořák, archivář z Roudnice.¹²⁹

Dne 25. ledna roku 1914 propukl na nelahozevském zámku požár, který zničil zejména kazetové stropy druhého patra severního křídla. Provedena byla rekonstrukce střechy a odstraněny následky ohně v interiéru prvního a druhého patra. Další práce byly zastaveny v důsledku propuknutí první světové války. V době meziválečné pak nedošlo k výrazným stavebním zásahům na zámku, byl však zbořen renesanční mlýn pod zámkem na straně východní, když byla rozšiřována trať v roce 1925, o čemž psal Miloslav Vlček.¹³⁰ V roce 1938 na Nelahozeves přesešl Ferdinand Zdeněk a zde téhož roku zemřel.

Jeho nástupcem byl Maxmilian Ervín. Ten emigroval do Londýna a Nelahozeves byla po ukončení druhé světové války obsazena posádkou Rudé armády. V roce 1946 byla na lobkovických panstvích zavedena národní správa a roku 1949 byl zámek v Nelahozevesi prohlášen za státní kulturní majetek.

V roce 1950 byla na Nelahozeves přivezena z vojensky obsazeného roudnického zámku nejcennější část lobkovických sbírek, roudnická zámecká galerie. O sbírkové fondy se staralo Středočeské středisko památkové péče a ochrany přírody, které působil na zámku od roku 1949. Od roku 1965 byly postupně zahájeny první stavební práce. Oprava střech a komínů a úprava nádvoří byla provedena podle projektu z roku 1968, kdy už byl objekt ve správě Středočeské galerie v Praze. Roudnická sbírka však byla přemístěna do krajského depozitáře v Kutné Hoře a od roku 1973 se uvažovalo o novém využití zámku, o umístění sbírky starého umění Středočeské galerie v Praze.¹³¹ Tato sbírka byla instalována v roce 1977.¹³²

Stále se pokračovalo na úpravách a celkové rekonstrukci zámku až do devadesátých let,¹³³ Podrobně se výčtu majitelů a událostí věnoval stavebně historický průzkum, dále dvojice autorů Alena Tejnická a Bohumír Tejnický, stručně o tomtéž pojednali Viktorie Wachsmannová a Miloslav Vlček.¹³⁴

O době nejnovější se dozvídáme od již jmenovaných A. Tejnické a B. Tejnického. Od roku 1989 probíhala restituce a majetek spravoval William Lobkovic, vnuk Maxmiliana, který zámek vlastnil naposledy. Z roudnického zámku sem bylo přeneseno

¹²⁹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976,44–45.

¹³⁰ VLK 1984, 29.

¹³¹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976,46–48.

¹³² VLK 1984, 4.

¹³³ VLK 1992, nepag.

¹³⁴ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 35–48, TEJNICKÁ/TEJNICKÝ 2006, 11–15, WACHSMANNOVÁ 1951, 12, VLK 1984, 11–12.

sídlo rodu, pro špatný stav původního sídla. Koncem roku 1992 byl zámek definitivně navrácen, a to Martinu Lobkovicovi (otec Willima). Od roku 1997 je zpřístupněn veřejnosti soubor obrazů a uměleckých předmětů z lobkovické sbírky. Obsahuje díla evropských mistrů L. Cranacha st. i ml, P. Bruegela st., P. Veronese, P. P. Rubense, D. Velazqueze, Canaletta a dalších.¹³⁵

3.2 Architektura zámku Nelahozeves

Zámek vybudovaný na skalnaté vyvýšenině na levém břehu řeky Vltavy, byl jako jediný budován bez přispění královské pokladny.¹³⁶ Stavitel zámek také hrdě nazval Floriansburkem, tento název se ale neujal.¹³⁷

Stavba byla započata pravděpodobně roku 1552,¹³⁸ nejpozději roku 1553,¹³⁹ stavebně historický průzkum však zmínil, že mohla začít ještě dříve.¹⁴⁰ Jako zámek je zaznamenaná v Zemských deskách již roku 1572,¹⁴¹ avšak ve výstavbě se pokračovalo ještě za Blažeje, do roku 1614.¹⁴² Určité úpravy snad byly prováděny ještě před prodejem v roce 1623.¹⁴³

Ač je dnes budova trojkřídlá, uzavřená z jihu nižší zdí, původní záměr byl postavit zámek čtyřkřídlé uzavřené dispozice se čtvercovým nádvořím typu italského kastelu.¹⁴⁴ [13] Zvenčí působí stavba pevnostním a masívním dojmem díky náročným bastionům a kamenné bosáži užitě při armování nároží, na ostěních okenních otvorů i v dolní části budovy až do výše přízemí. Určité zjemnění přináší sgrafity pokrytá severní fasáda, na straně jižní se pojí k zámku park. Prejzová sedlová střecha nahradila po roce 1850 původní vyšší střechu, jak zjistil stavebně historický průzkum.¹⁴⁵ Do zámku se vstupuje branou v jihozápadním bastionu, ke kterému vede kamenný most s dvakrát zalomeným schodištěm. Na nádvoří překvapí odlišnost od vnější architektury, zejména pak zdobené severní křídlo.

K průběhu stavby neexistují přímé prameny, proto vzniká řada otázek a již dříve vzniklo několik názorů na stavební postup.

¹³⁵ TEJNICKÁ/TEJNICKÝ 2006, 15, 106.

¹³⁶ VLK 1984, 10, FREJKOVÁ 1941, 74.

¹³⁷ KOČKA 1930, 82. Ferdinand Břetislav Mikovec se domníval, že Floriansburk byl nějaký další, Florianem postavený zámek. MIKOVEC 1860, 198. Jan Dyk si to myslel také a problematiku ještě rozvedl. DYK 1909, 12.

¹³⁸ KOLÁŘ 2009, 56.

¹³⁹ BIAŁOSTOCKI 1976, 77, KRČÁLOVÁ 1989, 14, RACEK 2003, 7.

¹⁴⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 32.

¹⁴¹ FREJKOVÁ 1941, 75.

¹⁴² DYK 1909, 23.

¹⁴³ KOLÁŘ 2009, 57.

¹⁴⁴ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 54, RACEK 2003, 8.

¹⁴⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 9.

3.2.1 Postup stavby

Ve stručnosti a bez argumentů vyjmenoval postup stavby Ferdinand Velc v roce 1904. Jako nejstarší určil křídlo východní, na něj připojený trakt severní a nakonec západní.¹⁴⁶

Olga Frejková roku 1941 rozdělila stavbu na dvě období, přičemž do prvního spadá křídlo východní, do druhého začlenila jako první stavbu západního křídla a severovýchodního bastionu, následovala stavba severního traktu, dále severovýchodní bastion a nakonec bastion jihovýchodní a portál východního křídla.¹⁴⁷

Z roku 1951 pochází stejný názor na postup stavby jako měl F. Velc od Viktorie Wachsmannové.¹⁴⁸

Dále Eva Šamánková (1961) poněkud nejasně uvedla, že výstavbou se začalo v severním křídle. Upozornila na změnu plánu před výstavbou křídla západního, které se o polovinu zúžilo. A měla za to, že už se pomýšlelo na zrušení křídla jižního a přesun hlavního vstupu do jihozápadního bastionu. Stavební vývoj zakončuje takto: „*Výstavba tohoto vstupního bastionu a nedokončeného východního křídla patří až třetímu stavebnímu období*“.¹⁴⁹ Vyplývá tedy, že nějakou část z východního křídla již předpokládala, avšak počátek stavby klade na sever.

Jarmila Krčálová se v recenzi na knihu E. Šamánkové z roku 1962 přiklonila k názoru V. Wachsmannové (tedy i F. Velce), ale nevyloučila, že by druhé patro východního křídla nemohlo být postaveno dodatečně.¹⁵⁰

Stavebně historický průzkum (1976) přišel s těmito závěry: jako první bylo postaveno křídlo východní i se suterény pod křídlem a pod jihovýchodním bastionem. Vystavělo se až ke kordonové římse mezi prvním a druhým patrem. Jihovýchodní bastion se zatím nestavěl. Za života Floriana bylo zhruba dokončeno křídlo severní a západní. Pokračovalo se (na severním křídle) však od severozápadního bastionu směrem na východ. Tato druhá fáze započala ještě v padesátých letech. Před stavbou západního křídla došlo ke změně plánu, stále se však počítalo s výstavbou křídla jižního (svědčí o tom suterén pod jižní zdí). V sedmdesátých letech bylo asi přibližně dostavěno západní křídlo, a to až po jihozápadní bastion. Po otcově smrti (roku 1588) pokračoval syn Blažej na rozestavěném východním traktu v druhém patře a jihovýchodním bastionu, přistavil portál východního křídla a uzavřel nádvoří jižní zdí.¹⁵¹

¹⁴⁶ VELC 1904, 146.

¹⁴⁷ FREJKOVÁ 1941, 56.

¹⁴⁸ WACHSMANNOVÁ 1951, 8–10.

¹⁴⁹ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 31.

¹⁵⁰ KRČÁLOVÁ 1962, 80, 88.

¹⁵¹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 34, 52–56.

V roce 1984 rozdělil Miloslav Vlk stavbu na tři periody: začalo se stavbou východního traktu (asi 1552–1558), následovalo křídlo severní (pravděpodobně v letech 1558–1564) a západní (po redukci plánu) a nakonec oba jižní bastiony, z nichž jihovýchodní zůstal nedokončen (osmdesátá léta 16. století, do této doby také klade upuštění od zřízení jižního křídla). Nástavbu druhého patra východního křídla a jeho portál však klade až do poslední fáze (dokončeno asi 1614). Stejný postup uvedl i v roce 1992.¹⁵²

Znova uvedla postup stavby J. Krčálová roku 1989 i s datací. Východní křídlo (asi 1554–1558), severní (1558/1559–polovina šedesátých let) a západní trakt (asi do osmého desetiletí 16. století). Dokončovací práce však pokračovaly až do počátku 17. století. K nástavbě křídla východního se nevyjádřila.¹⁵³

Téměř doslovně přejal názor Evy Šamánkové v roce 2003 Jan Racek. Uvedl, že nejstarší je křídlo východní, dále však píše, že se stavba započala v křídle severním.¹⁵⁴

Petr Kolář se v roce 2009 klonil k názoru, že nejstarší křídlo je východní.¹⁵⁵

Shrňme si tedy nyní celou problematiku. Většina autorů, už od F. Velce, se kloní k postupu stavby od východního křídla, přes severní, poté došlo k redukci původního plánu a stavbě užšího křídla západního. Někteří z autorů přidávají pak poznatek o dostavbě druhého patra křídla východního, stavbě jižních bastionů, přičemž jihovýchodní zůstal nedokončen, a následném uzavření nádvoří jižní zdí. Tohoto názoru jsem se držela také já, členění následujícího textu tomu také odpovídá. Zdůvodnění mého postoje následuje až za popisem a rozbořem architektury.

Co se týče datace, bývá východní křídlo řazeno mezi léta 1552–1558, severní 1558/1559 až polovina šedesátých let, křídlo západní je datováno do let sedmdesátých či osmdesátých 16. století a poslední úpravy až do let 1614, výjimečně až 1623 (jednalo už se pravděpodobně jen o drobné zásahy).

Všeobecnému názoru se vymyká tedy pouze postup Olgy Frejkové (východní křídlo, západní a až poté severní trakt) a poněkud nejasné údaje Evy Šamánkové, převzaté i Janem Rackem.

¹⁵² VLK 1984, 16, 19–21, VLK 1992, nepag.

¹⁵³ KRČÁLOVÁ 1989, 14, 59.

¹⁵⁴ RACEK 2003, 8.

¹⁵⁵ KOLÁŘ 2009, 57.

3.3 Popis stavby a její rozbor

V této části budu postupovat po jednotlivých křídlech. Toto členění samozřejmě nebude zcela důsledné, jelikož se jedná o stavbu jako celek. Bastiony severní obvykle připojím k severnímu křídlu a jihovýchodní a jihozápadní pak ke křídlu východnímu a západnímu. Po vnější části se budu věnovat straně nádvoří a na závěr interiéru.

3.3.1 Východní křídlo

K řece Vltavě směřuje křídlo východní, k němuž z vnější strany přiléhá ohradní zeď.[14][15] Nad šikmou bosovanou stěnou, za níž se nachází dvě patra sklepů,¹⁵⁶ je fasáda členěna nepravidelně rozmístěnými obdélnými okny s bosovanými rámy. Okenní otvory jsou větší v přízemí a v prvním patře, menší ve druhém patře. Stěnu zakončuje korunní fabionová římsa s lunetami, obíhající zvnějšku kolem celé stavby. Ze sedlové střechy ční na východní stranu dva komíny, každý zakončený jedním obloučkem.

Plochu průčelí pokrývají prázdná obdélná sgrafita - sgrafitová rustika, která je značně poškozena. Severovýchodní bastion zdobí černobílá rostlinná, ornamentální a figurální sgrafita.¹⁵⁷ Východní křídlo mezi bastiony bylo pokryto sgrafitovou výzdobou až po svém úplném dostavění (1614) společně s ním se prováděla sgrafita i na křídle západním a naposledy na jihovýchodním bastionu.¹⁵⁸

Jak uvedla Jarmila Krčálová, zpevnění bosází se často objevuje na stavbách toskánských manýristů, na jedné z vil ho užil například Sanmicheli. Lunetovou římsu naše země přejaly ze severní Itálie.¹⁵⁹ Bosáž v přízemí, i když trochu jiného charakteru, nám může připomenout některé florentské paláce, jako Medici–Ricardi či palác Pitti, inspirované římskou architekturou.

Jednotlivým prvkem vnitřních průčelí jsou otevřené arkádové chodby, probíhající v přízemí všemi křídly.[16] Bosáž nad náběžní římsou pilířů přechází v rustiku. Na východní straně se do nádvoří otevírají čtyři arkádové oblouky. Každý z hlavních klenáků nese volutovou konzolu. V otvoru nejnižnější arkády je umístěna studna. Dle stavebně historického průzkumu a také některých starších fotografií, byly arkády na východní straně po roce 1830 druhotně zazděny, dnes jsou však opět otevřené.¹⁶⁰

¹⁵⁶ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 9.

¹⁵⁷ Ke sgrafitové výzdobě podrobněji až u severního křídla.

¹⁵⁸ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 56.

¹⁵⁹ KRČÁLOVÁ 1989, 15.

¹⁶⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 13, 42.

Na arkády navazuje směrem na jih portál provedený v měkkém pískovci.¹⁶¹ [17] V bosáži jsou proraženy dva otvory. Jižněji menší s bosovaným ostěním, kterým se vstupuje na schody do pater a blíž k arkádám větší, který vedl k někdejší jezdeckým schodům,¹⁶² oba s plným obloukem. Větší otvor je ohraničen ostěním s nikami zakončenými mušlemi. Před poněkud goticky profilovanou archivoltu vystupuje ve středu velká volutová konzola s pobíjeným ornamentem,¹⁶³ dosahující až k hranolové římsě. Cvikly vzniklé mezi touto římsou a archivoltou zdobí opět pobíjený ornament. Tři toskánské sloupy (dva po stranách brány, jeden mezi dvěma vchody) jsou vynášeny vysokými sokly s diamantováním. Dvě krajní podpory mají přetnuté dřívky tenkým kamenným prstencem zhruba ve třetině své výšky. Na hlavice sloupů dosedá zalamovaná římsa, na které spočívá poměrně složitě profilovaný nástavec: v centru jsou umístěny dva erby, jeden patřící Blažejí Griespekovi s písmeny BG ZG (Blažej Griespek z Griespachu) a druhý jeho ženě Ofce z Bubna, který nese písmena OG ZB (Ofka Griespeková z Bubna), oba s letopočtem 1614. Po stranách erbů jsou celkem tři hermy zdobené pobíjeným ornamentem, které vynáší zalamovanou římsu. K bočním hermám se pojí ještě dvě kamenné mušle. Na římsu dosedá volutový nástavec, uprostřed s kamennou hlavou, vybíhající do malého obelisku. Na jeho soklu se nachází poměrně špatně čitelný letopočet 1613. Celý nástavec je posunut z osy brány, kvůli jeho dodatečnému včlenění mezi okna prvního patra. Asymetričnost portálu jako takového je typicky manýristická. Pro tento portál je třeba hledat inspiraci spíš v Německu na rozdíl od jiných portálů a bran na nelahozevském zámku. Upozornil na to např. Miloslav Vlček.¹⁶⁴ O.Frejková zmínila v Německu oblíbený motiv zploštělé mušle již od roku 1521 a celý portál připodobnila portálu zámku v Rappenaue.¹⁶⁵ Skutečně lze najít mezi těmito portály určité souhlasné prvky, avšak provedení se vcelku liší. O jiném charakteru tohoto východního portálu však není pochyb, obzvlášť po srovnání s okolní architekturou.

V prostoru jihovýchodního bastionu je proražen v přízemí nově vchod, ohraničený rustikou naznačenou v omítce, a jedno okno, které se nachází již za jižní zdí.[18] V prvním patře pokračují obdélná okna v osách arkádových oblouků a v osách vstupů. Celkem je zde tedy šest okenních os (pod nimi probíhá průběžná podokenní římsa) a dvě okenní osy ve stěně bastionu. Dvě okna průčelí, která jsou nejbližší severnímu křídlu, mají ostění zdobena rolverkovými motivy a soudečkové vlysy s pobíjeným ornamentem.[19] Ostatní

¹⁶¹ SEDLÁČEK 1996, 246.

¹⁶² FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 13.

¹⁶³ Pobíjený (probíjený) ornament, též beschlagwerk - pozdně renesanční ornament. Pobíjený ornament, in: Jaroslav HEROUT: Slabikář návštěvníků památek. 3., rozšířené vydání, Pardubice 1994, 228.

¹⁶⁴ VLK 1992, nepag.

¹⁶⁵ FREJKOVÁ 1941, 165.

čtyři okna mají ostění hladká, třikrát odstupněná a také soudečkový vlys je nezdobený. U všech oken nesou nadokenní římsy dvě volutové konzoly s akantovými přívěšky. Okna bastionů jsou rámována bosáží, jako je tomu na vnějších průčelích. Na kordonové římsě sedí obdélná okna druhého patra. Počet os je shodný s patrem prvním a všechna ostění jsou zde bosovaná. Římsa oddělující od sebe patra nepokračuje už na jihovýchodní bastion. Fasádu zakončuje jednoduchá korunní římsa, obíhající všechna křídla nádvoří. Na jihovýchodním bastionu byla dle M. Vlka a V. Wachsmannové provedena asi při opravách v 19. století.¹⁶⁶

Omítka prvního patra je nezdobená, i když jsou tu těsně pod kordonovou římsou patrné zbytky sgrafit s motivem perlovce. Miloslav Vlk zjistil, že původně se zde nacházely mezi okny grotesky.¹⁶⁷ Druhé patro nese široký diamantový sgrafitový pás a užší pás vejcovce. Právě v motivu vejcovce byl dříve, v prostoru nad branou, zakomponován erb a letopočet 1614.¹⁶⁸ Výzdoba pokračuje přes celé druhé patro i na jihovýchodním bastionu, kde byla obnovena. Přízemí a první patro bastionu je pokryto sgrafitovou rustikou.

Nápadně podobné arkády v přízemí nalézáme ve Čtvrté knize Sebastiana Serlia.[20] Jarmila Krčálová si všimla podobnosti oken prvního patra s okny na zámku v Brandýse nad Labem a na Královském letohrádku v Praze. U italských architektů se tento motiv, přejatý z antiky, objevuje také až v 15. století.¹⁶⁹ Předloha byla asi společná, opět ve Čtvrté knize Sebastiana Serlia se objevuje portál s velmi příbuznou skladbou s okny na Nelahozevsi.[21] Olga Frejková upozornila na podobnost v celkovém řešení východního nádvorního průčelí s palácem Cervini v Montepulciano od Antonia da Sangallo (kol. roku 1520), zejména pak na obdobné zdůraznění horizontálního členění.¹⁷⁰

Pod východním křídlem se nacházejí dvoupatrové sklepy, v dolním se nacházela konírna, o patro výše byly menší za sebou řazené sklepy sklenuté valenou klenbou. Účel starých místností lze zjistit ze starých lobkovických inventářů, jak na to upozornil August Sedláček, využil jich také stavebně historický průzkum.¹⁷¹

V přízemí východního traktu se dnes nachází čtyři místnosti zaklenuté renesančními křížovými valenými klenbami s lunetami v rozích. V prvním patře jsou

¹⁶⁶ VLK 1984, 19, WACHSMANNOVÁ 1951, 10.

¹⁶⁷ VLK 1984, 18.

¹⁶⁸ FREJKOVÁ 1941, 76, VLK 1992, nepag.

¹⁶⁹ KRČÁLOVÁ 1989, 14.

¹⁷⁰ FREJKOVÁ 1941, 122.

¹⁷¹ SEDLÁČEK 1996, 247, FISCHROVÁ/MOŠTÁK 1976, 15–16, 52.

novodobé příčky. K úpravám zde docházelo zejména v době, kdy zámek sloužil jako ústav pro vzdělávání šlechtických dívek (od roku 1874). Snad se zde původně nacházel velký sál (Rytířský), dochovaly se zde stopy po krbech v obou kratších zdech. Také druhé patro člení novodobé příčky.¹⁷²

Podle plánu z roku 1909 bylo provedeno nové schodiště přimknuté k jihovýchodnímu bastionu.¹⁷³ Po roce 1984 byl uvnitř dostavěn jihovýchodní bastion, který měl až do této doby pouze obvodové zdivo.¹⁷⁴

3.3.2 Severní křídlo

Dolní část s bosovanými kvádry je na severní straně místy částečně zakryta různě vysokým skalnatým terénem.[22] Ze suterénů je zde proraženo několik malých obdélných okének. Nad nimi jsou obdélná okna rozdílných velikostí opět nepravidelně rozmístěna. V prvním patře se střídají velká okna s menšími a v rozích bastionů je proraženo několik menších otvorů, které nemají bosované ostění.¹⁷⁵ Nad korunní fabionovou římsou s lunetami nese střecha několik komínů, zakončených jedním nebo více obloučky a ve středu se nachází hodinová věž. Nejspodnější římsa této věže je přetnuta novými hodinami.¹⁷⁶ Konzoly po stranách nesou další římsu, nad níž jsou nárožní pilastry a mezi nimi sdružené okénko. Celá věž je zakončena volutovým štítkem.

Severní průčelí včetně obou bastionů je pokryto sgrafity, ta vznikla pravděpodobně, dle stavebně historického průzkumu, do konce šedesátých let 16. století.¹⁷⁷ Některé výjevy nejsou dochovány nebo jsou pouze fragmentární. Výzdobu tvoří alegorické postavy a mytologické i biblické scény, doplněné o bohatou ornamentiku. Konkrétními náměty se zabýval Miloslav Vlček. Dovolím si jej zde citovat: „*Rámované výjevy a ornamentální výplně původně vykrývaly všechny plochy mezi okenními otvory, ale pro nedostatečnou údržbu v minulosti se zachovaly jenom části a fragmenty. Nemůžeme proto zjistit přesně, zda tvořily významový a ikonografický celek. Pod lunetami bastionů nacházíme ženské kostýmované figury, které jsou dobovou přehlídkou módy významných evropských zemí. Na severovýchodním bastionu, kde je hlavní sál, jsou scény, oslavující statečnost a ctnosti: Judita s hlavou Holofernovou, které odpovídá zápas Hérakléa s obrem Antáiem. Ve vlysu na východní straně najdeme Déméter (nebo snad Kybelé) na voze taženém hady a putti.*

¹⁷² FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 17, 21–22, 60. Že zde byl původně Rytířský sál, uvedl také Ferdinand B. Mikovec. MIKOVEC 1860, 196.

¹⁷³ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 45.

¹⁷⁴ VLK 1984, 29, VLK 1992, nepag.

¹⁷⁵ Projevuje se tu vnitřní uspořádání stavby, kdy malá okénka v prvním patře naznačují výklenky a otvory v rozích bastionů šneková schodiště. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 9.

¹⁷⁶ Hodiny byly poničeny při požáru roku 1914. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 46.

¹⁷⁷ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 56.

Ve spodním pásu na východní straně je pak starozákonní výjev Obětování Izáka. Protějškové scény na severní straně se už nezachovaly. Na fasádě severního křídla umístili tvůrci sgrafit pod řadou biblických výjevů několik alegorií a bohů (např. Astronomii, Fámu, Fortunu a Dianu). Ve dvou pásech probíhaly alegorie Podzimu, zosobněná Bakchovým průvodem, z níž zůstaly jenom malé zbytky a Zimy, jež byla obnovena. Vpravo nad bosovaným soklem zbyla postava muže s úhelnicí a svítkem, která snad představuje fiktivní portrét architekta nebo stavebníka zámku. Na severní straně severovýchodního bastiónu vévodí stěně dnes již jen výjev Adama a Evy.“ Předlohou zde byly grafické práce, zejména od norimberského rytce Virgila Solise.¹⁷⁸ [23]

V roce 1910 bylo sgrafitové průčelí restaurováno pod dohledem Maxe Dvořáka. Další restaurátorské práce probíhaly od roku 1974.¹⁷⁹

Nejzdobnější severní nádvorní průčelí je otevřeno pěti arkádovými oblouky, které stejně jako na východní straně pokrývá bosáž, přecházející nad náběžní římsou v rustiku.[24] Na hlavních klenácích jsou opět drobné volutové konzoly. Mezi jednotlivými oblouky, ve cviklech, spočívají rolverkové kartuše se stuhami. Západní částí severního křídla je vedeno hlavní schodiště, proto zde není další oblouk arkády, ale plná stěna obložená v přízemí bosovanými kvádry a rustikou. Oblouk, který se nachází u schodiště, byl kolem roku 1830 zazděn a později opět probourán.¹⁸⁰ V prvním patře, které mírně ustupuje dozadu oproti přízemí, je nad každým arkádovým obloukem dvojice nižších arkád, se středním iónským sloupkem s entazí. Tím dochází ke zrychlení rytmu, nejspíše po boloňském způsobu.¹⁸¹ Mezi zdvojenými arkádami jsou iónské polosloupky (v místě setkání s východním křídlem je pouze čtvrtsloup) s několikrát přepásanými dřívky kamennou prstencovou rustikou, která pokračuje v pásech i na stěně. Vzniká dojem jakoby přilepených podpor k fasádě. Pod arkádami galerie, která byla druhotně zasklena v roce 1910,¹⁸² probíhá pod zalamovanou římsou balustráda. Ta je členěna sokly sloupků a polosloupů na jednotlivé úseky, zdobené pletencem, v krajních úsecích rozvilinovými motivy.[25] Nad každým obloukem arkády je volutová konzola a mezi nimi opět rolverkové kartuše se stuhami. Pouze místo jedné z těchto konzol je herma (nad prostřední dvojicí arkád, u oblouku blíž k východnímu křídlu). V místě schodiště stěnu pokrývá (v prvním patře) jeden velký sgrafitový prázdný obdélník a tenké pásky s motivem

¹⁷⁸ VLK 1984, 14.

¹⁷⁹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 46, 49.

¹⁸⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 42.

¹⁸¹ KRČÁLOVÁ 1989, 12.

¹⁸² FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 46.

pletence. Nad kordonovou zalamovanou římsou, nesenou íónskými polosloupky prvního patra, se nachází obdélná sdružená okna s jednoduchým ostěním, dodržující rytmus daný arkádami. Mezi okny (nad polosloupky s rustikou) k stěně doléhají polopilíře, nesoucí korunní římsu. Na hlavicích mají podpory triglyfy, které se opakují i na vlysu. Schodišťovou stěnu zdobí sgrafito s motivem grotesky, kordonová zalamovaná římsa zde neprobíhá. Grotesky jsou také na vertikálních pásech podél polopilířů ve druhém patře. Původně byly provedeny současně se sgrafity na vnější straně, obnoveny byly krátce před rokem 1984, jak píše Miloslav Vlček.¹⁸³

Eva Šamánková uvedla, že znalost přepásaných polosloupů v prvním patře zprostředkovala nejspíše dílna pracující na bráně vídeňského hradu.¹⁸⁴ [26] Není to vyloučené, i další motivy na bráně jsou Nelahozevsi příbuzné. Předlohu však lze nejspíše nalézt opět v knize Serliově. Motiv sloupu s pásy přesahujícími na zeď je u něj velmi častý, zejména v knize třetí a čtvrté a v *Libro Estraordinario* (poprvé vyšla roku 1551). [27] Také pletencový vzor na balustrádě pochází od Serlia ze Třetí knihy, kde jsou zobrazeny některé ornamenty z Bakchova chrámu, zde téměř není pochyb o souvislosti. Podobný motiv se objevuje i na zábradlí zadního schodiště na Kaceřově. [28] Nápadná shoda se Serliem je ve zpracování vypouklého vlysu, který se nachází i na Míčovně v Královské zahradě v Praze. Často se objevuje též představený sloup před pilířem.

Též celkové řešení severního křídla v lečtem připomíná průčelí ze Třetí knihy Sebastiana Serlia. V přízemí jsou zde velké arkády, v patrech vyšších zrychlené, i když neodpovídají rytmu na zámku v Nelahozevsi. Zaujme však především herma umístěná do prvního patra. [29] Jarmila Krčálová se zmínila o podobnosti loggie na zámku v Kostelci nad Černými lesy či o rustikálnější podobě časnější arkády v Mělníku. Také řada italských manýristů užívala podobné prvky (Peruzzi, Romano, Ammanati, Vignola, v Benátsku Sansovino, Sanmicheli a Palladio).¹⁸⁵ E. Šamánková spojuje některé motivy se severoitalským uměním lombardským, především janovským.¹⁸⁶

Také pod severním křídlem jsou sklepy dvoupatrové. Na ostění portálu, který vede z prostoru pod severozápadním bastionem do valeně klenuté chodby suterénu, jsou vytesány číslice 155 (poslední číslice je bohužel uražena).¹⁸⁷

¹⁸³ VLK 1984, 20.

¹⁸⁴ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 31. O spojitosti s Vídní bude pojednáno v kapitole zabývající se otázkou architekta nelahozevského zámku.

¹⁸⁵ KRČÁLOVÁ 1989, 12, 15, 59.

¹⁸⁶ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 31.

¹⁸⁷ FISCHEROVÁ/MOŠTÁK 1976, 15–16.

V přízemí i dalších patrech je nejvíce místností na zámku soustředěno do křídla severního. Dvě místnosti v přízemí jsou přístupné z chodby pod arkádami a všechny místnosti jsou sklenuty valenou klenbou s výsečemi. Některé z prostor byly přerozděleny novodobými příčkami. Po hlavním schodišti v západním rohu se vystupuje do prvního patra severního křídla.

Galerie prvního podlaží je sklenuta křížovou hřebínkovou klenbou. Z místností sem ústí šest portálů a tři okna. Původně se zde nacházely pouze dva vchody, z pokojů pána a z pokojů paní, další byly proraženy v roce 1910.[30] První portál za schodištěm vede do velkého sálu v severozápadním bastionu. Dřevěný kazetový strop zde vydržel i přes požár v roce 1914. V místnosti, kde se snad nacházela Griespekova knihovna, je krb s volutovými sloupky s kanelurou, podepřenými u soklů lví tlapou. Na volutách leží kladí s hladkým soudečkovým vlysem. Většina portálů v prvním a druhém patře severního křídla je obměnou jednoho základního typu.[31] Nad obdélným otvorem s římsovým ostěním je římsa nesená po stranách volutovými konzolami se svislým žlábkováním. Pod konzolami bývá připojen ještě akantový vějířovitý list a pod římsou je obvykle hladký nebo zdobený soudečkový vlys. Motivem bývají rostlinné ornamenty, ve dvou případech je zde však umístěn erb.¹⁸⁸ Kompozice odpovídá serliovským předlohám. Ornamentika soudečkového vlysu jednoho z portálů se shoduje s předlohou ve Čtvrté knize Sebastiana Serlia, kde je však užita v patce kompozitního sloupu.[32]

K velké místnosti v bastionu se pojí dvě menší. Do jedné z nich, asi bývalé Griespekovy ložnice, se vchází portálem s erbem Floriana Griespeka ve vlysu. Mezi severními bastiony se nachází celkem čtyři místnosti s kazetovými stropy, některé jsou však nové. Budeme-li postupovat od západu k východu, pak v prvním prostoru byla asi Florianova pracovna, v druhém asi společná komnata manželů a třetí místnost snad náležela manželce. Portál vedoucí sem z galerie má ve vlysu erb Ofky z Bubna, jde však o novodobou nápodobu z roku 1910.

Z poslední místnosti, asi taktéž manželčiny, se vchází do sálu zvaného Ráj.[33] Ten zabírá prostor severovýchodního bastionu a přesahuje výškou až do patra druhého. V cípu bastionu se nachází šnekové schodiště. Podle plánu z roku 1914 bylo původní dřevěné schodiště nahrazeno kamenným. V západní, severní a východní stěně jsou vysoké niky s malovanými rytířskými postavami. Motiv niky se objevuje též na kaceřovské venkovní zdi, na Královském letohrádku v druhém patře, na Míčovně i na Sale terreně letohrádku Hvězda, čili na stavbách spojovaných s Bonifácem Wolmutem. Jarmila Krčálová

¹⁸⁸ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 17–19.

upozornila také na niky v síni plzeňské radnice.¹⁸⁹ Sál je zaklenut zrcadlovou klenbou s výsečemi, která je rozdělena štukovými květinovými a ovocnými pásy na čtverce a obdélníky, v nichž jsou malby a štukové reliéfy. Výjevy jsou rámovány vejcovcem, reliéfy ještě navíc věncí nad figurami festony. Náměty maleb nejsou dobře čitelné, rozeznat lze jen Boha Otce a Mojžíše. Štukové reliéfy zobrazují příběhy z římských dějin, jak je sepsal Titus Livius. Ve středu klenby je scéna, v níž Aeneas prchá se svým otcem Anchisem a synem Askániem z hořící Tróje, odleva ve směru hodinových ručiček následují další výjevy. Je tu Kimón, odsouzený ke smrti hladem, kterého zachránila mateřským mlékem dcera Pera, dále Curtius, který skáče na koni do propasti, aby zachránil město Řím, vedle spouštějí Kartagiňané konzula Regula v sudu pobitém hřeby. Posledním výjevem je Marcius Scaevola, jenž klade ruku do ohně před etruským králem Porsenou, aniž by projevil bolest. Hlavním motivem je oslava statečnosti a ctnosti. Štukové reliéfy se velmi blíží výzdobě Letohrádku Hvězda. Výčet námětů přinesl M. Vlk.¹⁹⁰

Klenba je odsazena od stěn horizontální římsou obíhající celý sál. V lunetách byly vymalovány podoby císařů, vyobrazení zde byli: Julius Caesar, Augustus, Tiberius, Caligula, Nero Galba, Otho, Vittelius, Vespasianus, Titus A Domitianus. V době pronajmutí řeholním sestrám (od roku 1874), byl pod klenutím udělán rákosový strop, malby se zazdily a byla tu zřízena kaple, jak o tom psal August Sedláček.¹⁹¹

K jižní stěně sálu je přistaveno nejpozoruhodnější kamenické dílo celého zámku, velký krb.[34] Čtyři vysoké kanelované voluty, zakončené lví tlapou na soklu, nesou zalamující se vlýs. Na něm jsou mezi triglyfy vytesány ve směru od leva do prava: směřící se maska, rozeta, helmice a části zbroje, bukranion, zbroj, bukranion, rozeta a zamračená maska.¹⁹² Na římsu dosedá nástavec lemovaný vejcovcem, uprostřed má rolverkovou kartuši s vlajícími stuhami. Směrem vzhůru následuje římsa a krb je zakončen půlkruhem.¹⁹³ Krb byl naposledy restaurován v roce 2007.¹⁹⁴ I zde se pravděpodobně vycházelo ze Čtvrté knihy Serliovy, ve které lze nalézt řadu krbů obdobného typu.[35] Na kaceřovském zámku se nachází vlašské krby, ne nepodobné nelahozevským. Můžeme se tedy domnívat, že je prováděla stejná stavební huť. Navíc také ve Hvězdě v Liboci nacházíme jejich obdobu.

¹⁸⁹ KRČÁLOVÁ 1989, 9.

¹⁹⁰ VLK 1992, nepag.

¹⁹¹ SEDLÁČEK 1996, 246.

¹⁹² Obdobné motivy můžeme nalézt například i na výše zmíněné bráně vídeňského Hofburgu.

¹⁹³ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 20–21.

¹⁹⁴ RAFL 2007.

Výčtem místností v prvním patře, jejich původnímu využití a také popisu krbu v sále nazývaném „Ráj“ se věnoval stavebně historický průzkum, ze kterého jsem nejvíce čerpala.¹⁹⁵

V druhém patře vedou z místností do galerie čtyři portály. I zde bylo několik portálů osazeno dodatečně, kolem roku 1830. Kromě jedné jsou v tomto patře všechny místnosti plochostropé. Jediná z nich má kazetový strop, umístěná je v severozápadním bastionu. V ostatních místnostech byly stropy zničeny požárem v roce 1914. Opět je tu zachován počet čtyř prostor mezi bastiony a první místnost za severovýchodním bastionem je jediná sklenuta valenou klenbou s výsečemi.¹⁹⁶

3.3.3 Západní křídlo

Severovýchodní bastion proráží v bosované šikmé stěně dva portály, vedoucí do suterénu pod severním křídlem.[36] Jeden z otvorů zakončuje oblouk, druhý, zčásti zasypaný, je uzavřen pravoúhle. Také v jihozápadním bastionu se otvírá v bosáži jeden menší portál s obloukem. Plochu průčelí opět člení nepravidelně rozmístěná obdélná okna s bosovaným ostěním a v místech šnekových schodišť v rozích bastionů jsou proražena malá okénka.[37][38]

Hlavní brána v jihozápadním bastionu se dělí na dvě části: na užší vstup vlevo a širší vjezd vpravo.[39][40] Malá branka byla po nějakou dobu zazděna.¹⁹⁷ Oba otvory jsou zakončeny plným obloukem, hlavní klenák ve vjezdové části zdobí volutová konzola. Pilastry po stranách brány a mezi vstupy jsou v dolní části obloženy bosovanými kvádry. Směrem vzhůru následuje hranolová římsa, nad ní vynáší sokly (s vystouplým motivem kosočtverce)¹⁹⁸ dva iónské polosloupky, mezi nimiž se na krajních pilastrech nachází rolverková kartuše se stuhou. Vlys nese střídající se triglyfy a metopy. Portál uzavírá zalamovaná římsa. Opět se zde setkáváme s manýristickou nesymetričností celého portálu (úzký vchod a široký vjezd), běžně užívanou v Čechách. K bráně vede přes vyhloubený příkop kamenný most s pěti oblouky a dvakrát zalomeným schodištěm. Ferdinand Břetislav Mikovec uvedl, že poslední článek mostu je nový, vystavěný na místě někdejšího zdvihacího mostu.¹⁹⁹ Dobře to je vidět na některých starších akvarelech, kde se poslední oblouk liší svou barevností.

¹⁹⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 17–21, 46, 59.

¹⁹⁶ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 22, 42.

¹⁹⁷ SEDLÁČEK 1996, 242.

¹⁹⁸ Motiv vysokého soklu podpěr přejal Serlio z Vitruvia i s jeho obvyklou výplní na způsob vystouplé kazety. FREJKOVÁ 1941, 168.

¹⁹⁹ MIKOVEC 1860, 194.

Nad fabionovou korunní římsou západního průčelí je na střeše opět několik komínů.

Fasádu pokrývá sgrafitová rustika. Korunní římsa je po celé délce zdobena rostlinnými a ornamentálními motivy. Sgrafitový pás s rozvilinami se nachází také na severozápadním bastionu v úrovni mezi bosáží a okny přízemí, jinak je omítka tohoto bastionu nezdobená, protože sgrafita se nedochovala.

Z nádvoří je dobře patrná poloviční šířka křídla.[41] V přízemí se nachází pět arkádových oblouků, nejsevernější z nich je zazděný, ostatní, které byly také druhotně zazděny, se opět otvírají do chodby.²⁰⁰ Hlavní klenák každé arkády opět nese volutovou konzolu a v cviklech mezi oblouky jsou rolverkové kartuše, doplněné až ve 20. století.²⁰¹ Směrem na jih pokračuje přízemí mírně předstupujícím rizalitem, proraženým malým, téměř čtvercovým okénkem a edikulovým portálem.[42] Ten je ohraničen toskánskými polosloupky s entazí, které jsou vynášeny vysokými sokly. Archivoltu ve středu přerušuje vyčnívající volutová konzola. Cvikly zdobí v kruzích umístěné rozety. Na zalamované římsě se ve vlysu opakují triglyfy a metopy. Portál zakončuje nástavec s vysokými volutovými konzolami nesoucími římsu. Konzoly, které jsou po délce rozbrázděny výžlabky, ohraničují obdélné pole, nesoucí menší, v ploše nezdobený obdélník, rámovaný pobíjeným ornamentem. Portál vede na pomocné schodiště v západním křídle.

Jihozápadní bastion, který mírně ustupuje oproti západnímu křídlu dozadu směrem z nádvoří, je členěn branou, z nádvoří strany otevřenou pouze jedním širokým otvorem. Vjezd je ohraničen v souladu s celým přízemím západního nádvořího křídla pouze bosáží a nad ní rustikou.[43]

V prvním patře západního křídla je proraženo sedm obdélných oken. Rámována jsou ostěním s ušima. Volutové konzoly s akantovými přívěšky nesou střídající se segmentové a trojúhelné frontony vyplněné jedním kamenným kolečkem. Prostor pod podokenní římsou je členěn sokly na úseky zdobené obdélným sgrafitem. Na soklech spočívají mezi okny polosloupky iónského řádu s kamennou prstencovou rustikou, omezenou však pouze na dřívky podpor, nepřesahující na zeď. Patro je zakončeno zalamovanou kordonovou římsou, která neprobíhá až na bastion, otevřený v prvním patře dvěma obdélnými okny s bosáží.

Pravoúhlá jednoduchá okna zachovávající počet i v druhém patře, rámuje prostá dvakrát odstupněná ostění. Hlavice polopolířů, které jsou v ose polosloupů, zdobí triglyfy,

²⁰⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 12.

²⁰¹ VLK 1984, 21.

vyskytující se obdobně jako na severním nádvorním průčelí i na vlysu. Zakončujícím článkem je zalamovaná korunní římsa v bastionu přecházející ve fabionovou římsu s lunetami. Zde se otevírají opět dvě obdélná okna s bosovaným ostěním.

První patro pokrývá sgrafitová rustika. V patře druhém jsou mezi okny a polopolíři prázdné sgrafitové obdélníky. Na jihozápadním bastionu se opakuje sgrafitová rustika, fabionová římsa nese sgrafita s rozvilinovými ornamenty.

Určitým srovnáním pro západní křídlo může být florentský palác Rucellai, navržený L. B. Albertim. Olga Frejková upozornila u tohoto paláce na první středoitalské spojení pilastrového řádu s rustikou, napodobené v Nelahozevsi sgrafitem. Zvláště pak zdůrazňuje římský palác Jacopa Bresciana (později palác Costa) počatý dle plánů Raffaelových, kvůli jeho celkové proporcionalitě a členění pater.²⁰² U paláce Rucellai jsou navíc zajímavé portály v přízemí. Obsahují, tak jako mnoho z portálů nelahozevských, zdobený soudečkový vlys. Nejpříhodnější se zdá Serlioova Sedmá kniha, ať už celkovým pojetím západního průčelí či detaily jako je okno s frontonem vyplněným kolečkem.[44][45]

Pod západním křídlem se sklepy nenacházejí. Z přízemní arkádové chodby vedla rampa do suterénu pod jižní zdi. V prvním patře je umístěna dlouhá chodba, spojující severní křídlo s jihozápadním bastionem, v kterém se nacházejí v patrech i přízemí místnosti a v jeho cípu stoupá šnekové schodiště. Do prvního patra bastionu vede portál s ostěním zalomeným do tvaru uší, podobně jako na oknech do nádvoří. Nadpražní římsa se soudečkovým vlysem je bez postranních konzol.

V druhém patře je chodba rozdělená tenkými příčkami na čtyři místnosti. Renesanční portály s kamenným ostěním se zde nenachází.²⁰³

3.3.4 Jižní zeď

Jižní zeď není v jedné rovině s vnějšími průčelími bastionů, ale předstupuje je o jednu okenní osu směrem do nádvoří.[46] Zeď uzavírající nádvoří ze čtvrté strany dosahuje do výše prvního patra. Členěna je v úrovni suterénů pěti menšími čtvercovými okny a v úrovni odpovídající přízemí dvěma velkými segmentově zakončenými okny. Tato okna byla proražena v baroku, opět zazděna a objevena po otlučení omítek, jak bylo uvedeno ve stavebně historickém průzkumu.²⁰⁴ Na straně otočené do nádvoří je navíc na každém konci zdi jeden obdélný vchod, orámovaný bosáží.[47] Východní portál vede do

²⁰² FREJKOVÁ 1941, 128.

²⁰³ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 15,18, 22–23.

²⁰⁴ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 18, 58.

prostoru v síle zdi, západní vedl na vnější schodiště, dnes zbourané.²⁰⁵ Mezi velkými okny se nachází široká nika s kamennou lavicí. Nedaleko od hlavní brány je na jižní zdi umístěn štítek s jednoduchými erby Blažeje Griespeka a Ofky z Bubna s letopočtem 1599. Štítek se nacházel původně na bráně renesanční zahrady, která se sesula v roce 1978.²⁰⁶ Fasáda zdi není nijak zdobena, omítka je pouze bílá a vnější stěna není obložena bosáží, jako je tomu na křídlech budovy.

Naopak oba bastiony pokrývají v úrovni suterénu bosované kvádry. Jihovýchodní bastion, znatelně širší než jihozápadní, je v bosáži prolomen dvěma obdélnými okny s bosovaným ostěním. Oba bastiony pak pokračují směrem vzhůru, v přízemí i obou patrech, členěny dvěma obdélnými okny s bosáží. Korunní fabionová římsa s lunetami je na jihovýchodním bastionu téměř zcela opadaná. Jihozápadní bastion nese sgrafitovou rustiku, na fabionové římse jsou opět ve sgrafitu znázorněny rozvilinové ornamenty. Stěna jihovýchodního bastionu je neomítnuta.

Před jižní zdí se nachází jedno patro valeného sklepu, z kterého vedl u jihozápadního bastionu východ přímo před zeď.²⁰⁷

K zámku se dříve pojila renesanční zahrada, založená Blažejem Griespekem. Do ní vedla již zmiňovaná zřícená brána s erby v obloučkovém štítě. Ze zahrady se nic nezachovalo. Z jižní strany byl kolem roku 1840 připojen park založený doktorem Stelzigem v anglickém stylu, ten se zde rozkládá dodnes.²⁰⁸

3.4 Argumenty k postupu stavby

Zbývá představit argumenty, které podporují postup stavby od východního křídla přes severní k západnímu, zpět na východní, k jižním bastionům, jižní zdi a portálu na východní straně. V závěru se ještě krátce zastavím nad otázkou dispozice.

Východní křídlo se svým pojetím liší od křídla severního a západního, což lze dobře pozorovat z nádvoří. Na východní stěně převládá horizontální členění a fasáda je celkově jednodušší. Pro počátek stavby zde hovoří i rozdílná tloušťka zdi. Východní křídlo má zdi výrazně silnější, a to v přízemí a prvním patře, jak uvedl stavebně historický průzkum.²⁰⁹ Všimla si toho též Jarmila Krčálová a dále upozornila na jednoduchost kleneb

²⁰⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 18.

²⁰⁶ VLK 1984, 25.

²⁰⁷ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 15,57.

²⁰⁸ MIKOVEC 1860, 196.

²⁰⁹ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 52.

oproti pokročilým klenbám křídla severního.²¹⁰ Také dosud opomíjený detail svědčí o jiné fázi stavby. Tímto detailem jsou klenáky arkádových oblouků přízemí. Zatímco na straně východní dosahují římsy pouze dva klenáky po stranách hlavního klenáku, na straně severní a západní se dotýkají římsy celkem čtyři klenáky a klenák hlavní. Takto je tedy vymezena první fáze stavby.

V druhé fázi vzniklo křídlo severní a větší část křídla západního, snad až po jihozápadní bastion. O tom, že křídlo severní předcházelo západnímu, svědčí situace v severozápadním koutě, kde je polovina zdi schodiště odkryta po změně původního plánu, avšak nedošlo k úpravě takové, aby tato plocha byla sjednocena se členěním severního křídla. Pro pokračování ve výstavbě na severním křídle hovoří také tesaný údaj pod severozápadním bastionem (155), se stavbou se zde tedy začalo ještě v padesátých letech. V celku nelogické by bylo vystavění spojovací chodby ještě před křídlem s obytnými prostory. Konec budování severního křídla bývá kladen (například Miloslavem Vlkem) do roku 1564 podle intarzovaných dveří s tímto datem, které se zde nacházely, byly odvezeny do Roudnice a dnes jsou opět zpět.²¹¹ Avšak pravděpodobně došlo k pozdějším úpravám v interiérech, jak o tom svědčí erb na portálu v prvním patře, pokud byl v roce 1910 zhotoven podle původního. Na tyto pozdější úpravy upozornila opět J. Krčálová.²¹²

Západní křídlo vzniklo později, ale spadá do stejné fáze jako křídlo severní, s nímž má příbuzné členění nádvorní fasády. V době jeho výstavby se pravděpodobně stále uvažovalo o výstavbě jižního křídla, podle sklepů na této straně, které stavebně historický průzkum klade do konce šedesátých let a počátku let sedmdesátých.²¹³ Není pro to však žádný důkaz. Je tedy možné, že už se s jižním traktem nepočítalo. O tom, že od záměru bylo v době výstavby jihozápadního bastionu už plně upuštěno, svědčí fabionová podstřešní římsa na severní stěně bastionu, této skutečnosti si všiml Miloslav Vlk.²¹⁴

K dostavbě druhého patra východního křídla za Blažeje není mnoho argumentů, snad jen odlišný charakter okenních otvorů, které jsou menší a také to, že zvenčí jediné zde odpovídá rytmus fabionové lunetové římsy rytmu oken. Autoři stavebně historického průzkumu se totiž domnívali, že podstřešní fabionová římsa vznikla kolem celého zámku až za Blažeje.²¹⁵ O dodatečném osazení východního portálu pochyb není díky údajům 1613 a 1614 přímo v jeho hmotě.

Jihovýchodní bastion už zůstal nedostavěný a nádvoří bylo uzavřeno jižní zdí.

²¹⁰ KRČÁLOVÁ 1989, 80.

²¹¹ VLK 1984, 20.

²¹² KRČÁLOVÁ 1962, 80.

²¹³ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 55.

²¹⁴ VLK 1984, 21.

²¹⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 56.

3.4.1 Dispozice zámku

Ačkoliv původním záměrem byla uzavřená dispozice čtyřkřídla, někteří autoři uvažovali o předloze pro trojkřídlovou stavbu uzavřenou zdí. K využití nějaké takové předlohy mohlo dojít, avšak až po změně původního plánu.

Olga Frejková upozornila na velkou oblibu trojkřídlových staveb s nárožními věžemi ve Francii (a čestným dvorem), méně často se objevovaly také v Itálii. V Rakousku se uplatnila tato dispozice při rekonstrukci vídeňského (Švýcarského) hradu v 15. století. Ve své knize publikovala O. Frejková návrh J. Androueta du Cerceau, který se velmi blíží výsledné dispozici nelahozevského zámku včetně užší spojovací chodby.²¹⁶ [48]

Na trojkřídle vily a zámky v Serliově Sedmé knize upozornila Jarmila Krčálová.²¹⁷ Nalezneme tam ale i řadu staveb čtyřkřídlových. Obdobný typ čtyřkřídlové stavby se zahrocenými nárožními bastiony našel Pavel Vlček v knize šesté, kde se nachází projekt zámku v Ancy-le-Franc.²¹⁸ [49]

²¹⁶ FREJKOVÁ 1941, 203, též BIAŁOSTOCKI 1976, 77.

²¹⁷ KRČÁLOVÁ 1989, 14.

²¹⁸ VLČEK 2001, 59, 75.

4. Architekt stavby

Ze stavebního postupu rozčleněného na několik fází a rozdílnosti pojetí křídla východního a křídel severního a západního vyplývá, že navrhovatelem stavby nebyla jedna osoba, ale že architektů muselo být více. Jelikož nemáme žádný pramen, který by nám tyto osoby konkrétně určil, pohybujeme se spíš na úrovni domněnek.

Jisté však je, že bylo hojně užíváno předloh Sebastiana Serlia, který vycházel z díla Vitruviova. Jako předlohy na nelahozevském zámku sloužily zejména Serliovy knihy třetí, čtvrtá a sedmá. Upozornila na to již Olga Frejková a taktéž výsledky stavebně historického průzkumu.²¹⁹ Jako vůbec první z knih boloňského rodáka S. Serlia vyšla v roce 1537 v Benátkách kniha o sloupových řádech *Regole generali d'architettura...*, jedná se však o knihu uváděnou jako čtvrtá. Německý překlad této knihy od Petra Cocka van Aelst vznikl v roce 1542 a byl přejat roku 1550 do latinského vydání Hanse Bluma. Kniha třetí následovala až po čtvrté, a to roku 1540. Obsahem byly antické památky.²²⁰ Sedmou knihu vydal císařský antikvář Jacopo Strada sice až roku 1575, ale její rukopis vlastnil už dříve arcivévoda Ferdinand.²²¹ Je škoda, že neznáme obsah proslulé Florianovy knihovny, mnohé by nám to možná objasnilo.

Architekti nelahozevského zámku bývají spojováni s dvorským okruhem. Je to více než logické, když přihlédneme k funkci Florianu Griespeka jako finančního správce a tlumočnicka stavební huti Pražského hradu.

Od dob vlády Ferdinanda I. (1526) k nám přicházely celé skupiny italských architektů, zedníků a kameníků; zpočátku zejména přes Vídeň či Innsbruck, později přímo. Domácí oblastí těchto Vlachů, jak se jim říkalo, bylo většinou Luganské a Comské jezero a jejich okolí. Na zimu se obvykle vraceli domů, čímž udržovali kontakt s italským uměním.²²²

Za účasti Italů začal vznikat v Praze také Letohrádek královny Anny (Belveder) na východním konci Královské zahrady. Od roku 1534 zde vedl přípravy a stavební práce na přízemí Giovanni de Spazio.²²³ Kamenické a sochařské práce byly svěřeny Paolovi della

²¹⁹ FREJKOVÁ 1941, 13, 168–169, FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 62–64.

²²⁰ FREJKOVÁ 1941, 168–169, FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 62–63, PAYNE 1999, 113–116.

²²¹ KRČÁLOVÁ 1989, 14. Rukopis byl nalezen roku 1596 v inventáři arcivévody Ferdinanda na zámku Ambras a mohl se zde vyskytovat již kolem roku 1550. FREJKOVÁ 1989, 169.

²²² KRČÁLOVÁ 1989, 6.

²²³ Giovanni (Jan) de Spazio byl do Prahy vyslaný Z Vídně, původem byl však z Laina ve Val Intelvi (nedaleko Lugana). CHYTIL 1925, 34, 57.

Stella,²²⁴ ten byl snad také autorem návrhu Belvederu. Císařský úředník ho roku 1537 v Janově pověřil vypracováním modelu, do Prahy přišel Stella společně se třinácti kameníky roku 1538.²²⁵ Výstavbu horního patra započal Bonifác Wolmut,²²⁶ za spolupráce italských mistrů, mezi léty 1556–1557 (dolní patro bylo dokončeno kolem roku 1540, práce se pak zdržely kvůli požáru v roce 1541) a dokončil jej roku 1563.²²⁷

I v případě Belvederu bylo využíváno Serliových knih.²²⁸ Architekti a stavitelé, kteří se zde vystřídali, bývají spojováni se zámek v Nelahozevsi. Pro návrh východního křídla bývá jedním z nejčastěji jmenovaných Paolo della Stella, který navrhoval také arkádu v Brandýse nad Labem. Plán pro Nelahozeves by musel být vytvořen ještě před rokem 1552, kdy Stella zemřel.²²⁹ Viktorie Wachsmannová uvažovala o stavitelích pracujících v letech 1530–1546 na stavbě vídeňských hradeb a konkrétně pro východní křídlo upozornila na plzeňský okruh, zejména na Jana de Statia (Hons Vlach), který stavěl radnici v Plzni a uvažuje se o něm také ve spojení se stavbou Kaceřova.²³⁰ Stavebně historický průzkum zařadil autora východního křídla do skupiny Italů, pracujících na pražském Belvederu. Na prvotním plánu se, dle úvah autorů, mohl podílet Jan Čert nebo Pietro Ferrabosco,²³¹ ale také již zmiňovaný Giovanni (Jan) de Statio.²³²

²²⁴ Paolo della Stella de Miletto byl zručným sochařem, ale zběhlý byl také v architektuře, jak o tom svědčí dochovaný plán arkád zámku v Brandýse nad Labem. Byl mu předán také dozor nad stavebními pracemi (1539) na Královském letohrádku, s pomocníky zde vytesal cyklus reliéfů s náměty z antické mytologie a historie čerpaných z Ovidiových Proměn. KRČÁLOVÁ 1989, 8.

²²⁵ BIAŁOSTOCKI 1976, 74, KRČÁLOVÁ 1989, 7–8, ŠAMÁNKOVÁ 1961, 28.

²²⁶ Po smrti Stellově (1552) vedl krátce práce Hans Tirol z Augsburgu, poté (roku 1556) získal úřad pražského dvorního stavitele Bonifác Wolmut, který jej s krátkou přestávkou zastával až do roku 1570 (o místo vedoucího dvorní huti se ucházel Wolmut již po smrti Benedikta Rejta v roce 1534, tehdy však neupěl, jak se zmínila např. Eva Šamánková. ŠAMÁNKOVÁ 1961, 27). Wolmut se narodil v Überlingen v Badensku. Ve Vídni je doložen již ve třicátých letech, kde měl zřejmě nějaký podíl při pracích na vídeňském hradu (Olga Frejková upozornila na blízkost patra Belvederu s tzv. Švýcarskou branou ve Vídni, která byla dokončena roku 1552, FREJKOVÁ 1941, 49, 154). B. Wolmut je snad také autorem návrhu arkád zámku v Kostelci nad Černými lesy. V Praze mu kromě dostavby Belvederu byla svěřena rekonstrukce Sněmovny (projekt z roku 1558 či 1559, klenba uzavřena roku 1563, umístěna zde byla také nová tribuna řečníků a pisařů) a zhotovení hudební kruchty v chrámu sv. Víta (návrh z přelomu let 1556 a 1557, dokončena byla roku 1561). I zde bylo užito předlohy z Třetí knihy Serliovy. Ve spojitosti s osobou Bonifáce Wolmuta je též Velká míčovna v Královské zahradě (stavba z let 1567–1569) a snad mu byl svěřen i návrh kaple sv. Vojtěcha (postavena v letech 1575–1576 Wolmutovým nástupcem Ulrichem Aostallim). O pražských stavbách B. Wolmuta se zmínily např. O. Frejková, E. Šamánková či J. Krčálová. FREJKOVÁ 1941, 84, ŠAMÁNKOVÁ 1961, 34, KRČÁLOVÁ 1989, 12–14, 16.

Wolmut se také podílel na stavbě letohrádku Hvězda (zřejmě měl nad stavbou po nějaký čas dozor, zejména byl pak účasten při stavbě sally tereny umístěné při Hvězdě. ŠAMÁNKOVÁ 1961, 34. Podnikl snad také cestu do Benátska, jak uvádí J. Krčálová, avšak tato informace není dostatečně podložena a řada badatelů jeho cestu do Itálie nepřipouští. KRČÁLOVÁ 1989, 15. B. Wolmut zemřel na počátku roku 1579. KRČÁLOVÁ 1989, 12.

²²⁷ KRČÁLOVÁ 1989, 9, ŠAMÁNKOVÁ 1961, 28.

²²⁸ BIAŁOSTOCKI 1976, 74.

²²⁹ KRČÁLOVÁ 1989, 14, KOLÁŘ 2009, 57.

²³⁰ WACHSMANNOVÁ 1951, 12.

²³¹ Jan Čert (Tscherte), původem z Moravy, zemřel roku 1552. ŠAMÁNKOVÁ 1961, 29. Pracoval na stavbě vídeňských hradeb a přestavbě vídeňského hradu, v Praze je doložen roku 1540, kdy si ho vyžádal právě

Jarmila Krčálová uvedla, že fasády severního a západního křídla navrhl nejspíše Bonifác Wolmut.²³³ K tomuto názoru se přiklonila i řada dalších autorů, například Miloslav Vlček či Jiří Kropáček.²³⁴ Stavebně historický průzkum navrhovatele severního a západního traktu neurčil, zabýval se pouze otázkou autorství B. Wolmuta pro tzv. „Ráj“. Tato možnost nebyla zahrnuta, byl však i zde ponechán otazník.²³⁵ Pro Wolmuta jako autora druhého plánu by svědčilo, že používal nejnovější teoretické spisy, hlavně pak architektonické knihy S. Serlia, jak zmínil Miloslav Vlček.²³⁶ Mnoho z architektonických detailů na zámku v Nelahozevsi se objevuje také na stavbách spojených s autorstvím či podílem Bonifáce Wolmuta. Spojován bývá i s Kaceřovským zámkem a zejména s přestavbou kostela sv. Petra a Pavla v Kralovicích.

Otázkou je, jak dalece se na výsledné podobě podepsali kameníci a zedníci, pocházející pravděpodobně z Itálie. Někteří z nich mohli na nelahozevský zámek přijít z Kaceřova, jak to prozrazují vlašské krby či kamenická výzdoba schodišťového zábradlí opakující se s drobnou obměnou na balustrádě severního nádvorního křídla v Nelahozevsi. Vnitřní výzdoba se snad pojí i s letohrádkem Hvězda, kde lze nalézt též vlašské krby a především štuková výzdoba se nápadně podobá štukům v „Ráji“ na Nelahozevsi.

Štukovou výzdobu ve Hvězdě prováděl, dle Olgy Frejkové, Jan Compian (Campion, Kampián).²³⁷ Karel Chytil kromě Compiana uvedl, že zde na štukách pracoval Andreas Maria Austalis (Avostalli) se svým otcem Zoanem Maria Austali a pak s Ulrichem Austalis.²³⁸ Konečně Jarmila Krčálová zmínila Antonia Brocca, který byl snad vedoucím těchto prací, vytvořených v letech 1556–1560.²³⁹ Není vyloučeno, že řada těchto štukatérů se mohla ocitnout též při pracích v nelahozevském sále.

Autora dostavby za Blažeje Griespeka prakticky nelze určit vzhledem k nedostavěným a málo slohově rozvinutým částem zámku z této poslední fáze. Nikdo se o to zatím, pokud je mi známo, ani nepokoušel. Jedinou tvarově bohatší prací je portál východního křídla, jež stavebně historický průzkum alespoň z části řadí ke stejnému

Florian Griespek. FREJKOVÁ 1941, 154. Stavebně historický průzkum však zároveň dodal, že byl spíše specialistou na inženýrské stavby, než skutečný architekt. FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 66.

Taktéž Pietro (Petr) Ferrabosco se podílel na hradbách a přestavbě vídeňského hradu. Zasáhl také do stavby pražského Královského letohrádku v letech 1552–1555, není však zatím vyjasněno jakým způsobem. Je spojován i s výstavbou letohrádku Hvězda. FREJKOVÁ 1941, 154, 156.

²³² FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 65, 67.

²³³ KRČÁLOVÁ 1989, 15.

²³⁴ VLK 1992, nepag., KROPÁČEK 1998, 54.

²³⁵ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 68.

²³⁶ VLK 1984, 20.

²³⁷ FREJKOVÁ 1941, 157.

²³⁸ CHYTIL 1925, 59, 61.

²³⁹ KRČÁLOVÁ 1989, 10.

neznámému architektu celé dostavby.²⁴⁰ Tato brána, vedoucí původně na jezdecké schodiště však mohla být provedena zcela samostatně. Částečně příbuzné portály pod vlivem severské renesance vznikaly v Čechách zhruba od třetí čtvrti 16. století. Od Evy Šamánkové, která se věnovala také severské renesanci, se můžeme dočíst, že saský vliv byl hodně silný například na Děčínsku, ale pronikal postupně hlouběji do Čech. Také v Plzni (se kterou byli Griespekové stále v kontaktu) vznikla řada portálů se severskými prvky, jejichž autorem byl především Jan Merlian.²⁴¹ Ten však zemřel již roku 1593 a jeho bratr Matouš Merlian, který v Plzni také působil, žil do roku 1598.²⁴² Jistě však měli následovníky, kteří se u nich vyučili. Nechci zde vyvozovat žádné závěry, spíše poukázat na jednu z možných cest vzniku nelahozevského portálu a upozornit tím na dosud neřešenou otázku.

Jak jsme poznali, určit konkrétního architekta jednotlivých stavebních etap je velmi složité. Také fakt, že ani u ostatních příbuzných staveb není zcela jasné autorství, situaci ztěžuje. Snad pouze u severního a západního křídla nelahozevského zámku vyvstává jasněji jedno jméno, a sice Bonifáce Wolmuta. Netroufám si však tvrdit s definitivní platností a s jistotou, že skutečným architektem zmiňovaných částí zámku byl on.

4.1 Zhodnocení zámku v Nelahozevsi

Budeme-li srovnávat nelahozevský zámek s italskými stavbami, pak najdeme řadu příbuzných staveb v Itálii střední (Řím, Florencie, a další) a také se severní (Janov, Benátky, atd.). Pocházejí většinou z doby první poloviny 16. století, doby poklasických architektů, jakými byli například Ammanati, Peruzzi, Romano, Sanmicheli, Sansovino či Vignola. Přes všechnu podobnost s těmito stavbami však pravděpodobně nedocházelo k přímému vlivu slavných italských architektů, ale čerpalo se především z traktátů a spisů, v případě Nelahozevsi z knih Serliových. Takto byly zprostředkovány vzory antické.

Za nesprávné, dle mého úsudku, lze považovat hledání přímé spojitosti s A. Palladiem, jak to činila O. Frejková (zejména sál „Ráj“) ve své jinak velmi hodnotné práci.²⁴³ I když se architektura nelahozevského zámku velmi blíží některým Palladiovým řešením, odůvodnění lze hledat spíše ve shodných východiscích, jako byly právě Serliovy knihy. Také z hlediska časového (Palladiovy Čtyři knihy o architektuře vyšly v roce 1570).

²⁴⁰ FISCHEROVÁ/MOŠŤÁK 1976, 65.

²⁴¹ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 85, 93.

²⁴² CHYTL 1925, 45.

²⁴³ FREJKOVÁ 1941, 177.

Uzavřená dispozice Nelahozevsi působí oproti kaceřovské s jednou hlavní osou méně pokročile, jak zdůraznila E. Šamánková.²⁴⁴ Svou roli tu však sehrál také terén, který neumožňoval takovéto řešení. Dlouhá doba výstavby se zase podepsala na nejednotně působícím nádvoří, avšak i přes své nedostatky je zámek v Nelahozevsi výjimečnou ukázkou pozdní renesance u nás. Díky tomu, že Nelahozeves nebyla po dlouhou dobu hlavním sídlem, uchovala si renesanční podobu až dodnes.

²⁴⁴ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 31.

Závěr

Na první pohled ne snad až tak důležité určení postupu stavby se později jeví jako klíčové pro řešení otázky architekta. Vyplývá totiž, že se nejednalo o jednu osobu, ale nejméně tři. Větší pozornost problematice postupu napomohla k rozčlenění do tří stavebních období, a tedy pravděpodobnosti tří architektů. Také díky podrobnému popisu a rozboru stavby vyplývají tato období zřetelněji. Jasně vysvítá hojnost užití architektonických předloh z knih Serliových. Konkrétní osoba navrhovatele však zůstává stále nejasná, zejména pak u etapy nejstarší, tedy sklepů, přízemí a prvního patra východního křídla. Jak již bylo zmíněno, otázka autorství této fáze je těžko řešitelná také díky nejasnosti architektů ostatních příbuzných staveb souvisejících nějakým způsobem s Nelahozevsí. Druhá fáze (křídlo severní a západní) se zdá poněkud jasnější a přikláním se zde k zásahu architekta Bonifáce Wolmuta, avšak ani zde není jistota a nadále je tato problematika otevřená. U třetí, poslední fáze výstavby lze těžko do budoucna určit konkrétní osobu, která zde vypracovala návrh. Snad jen u portálu východního křídla by bylo možné dále uvažovat alespoň nad oblastí, z které vyšel jeho autor, což už jsem naznačila v příslušném oddíle.

Autorství stavby zůstane asi i nadále nevyřešené, pomoci by mohlo bližší poznání staveb příbuzných. Je škoda, že došlo ke ztrátě knihovny Floriana Griespeka a že není znám její obsah, protože by jistě přinesla mnoho odpovědí.